

ΕΠΑΝΑΧΡΗΣΗ ΚΑΙ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΩΝ ΕΡΓΩΝ ΤΟΥ 20^{ου} ΑΙΩΝΑ: ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΜΕΘΟΔΟΥ ΚΑΙ ΑΞΙΩΝ

ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΟΥ ΚΤΙΡΙΟΥ ΤΟΥ ΓΡΑΦΕΙΟΥ ΔΟΞΙΑΔΗ - ΑΤΙ ΩΣ ΕΝΑ "ΑΝΟΙΚΤΟ ΕΡΓΟ"

επιβλέπων: Νικόλαος Πατσαβός

επιμέλεια: Αικατερίνη Γείτονα

Περιεχόμενα

Περίληψη	3
Εισαγωγή.....	4
1. Από την απαρχή της νεωτερικότητας στις αποκαταστάσεις της. Ο ρόλος του do.co.mo.mo. και το νομοθετικό - διοικητικό πλαίσιο.....	8
1.1 Το μοντέρνο κίνημα στην αρχιτεκτονική και το πέρασμα στις αποκαταστάσεις.....	8
1.2 Νομοθετικό – διοικητικό πλαίσιο ως εργαλείο αποκαταστάσεων των μοντέρνων και προβληματισμοί.....	12
1.3 Κριτήρια αξιολόγησης των κτιρίων και προβλήματα εφαρμογής κατά τις αποκαταστάσεις.....	14
2. Το παράδειγμα του κτιρίου γραφείων Δοξιάδη-ΑΤΙ και η μετασκευή σε κτίριο κατοικιών.....	19
2.1 Γενικά στοιχεία και πλαίσιο μελέτης.....	19
2.2 Μετασκευή και μνήμη.....	23
2.3 Μετασκευή και λειτουργία. Μουσειοποίηση ή ενεργό κέλυφος;	24
2.4 Μετασκευή - κέλυφος και δομικά στοιχεία.....	27
2.5 Μετασκευή και μορφολογικά χαρακτηριστικά.....	31
2.6 Η σχέση της μετασκευής με τον τόπο και τον χρόνο.....	34
3. Το «μοντέρνο γεωλογικό απόθεμα» ως διδακτικό εργαλείο και η προσαρμόσιμη επανάχρηση.....	40
4. Συμπεράσματα.....	48
Κατάλογος εικόνων	51
Βιβλιογραφία	54
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι.....	59
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ.....	61

Περίληψη

Η παρούσα εργασία επεξεργάζεται την διαχείριση της μοντέρνας αρχιτεκτονικής κληρονομιάς στην Ελλάδα, μέσα από πρακτικές αποκατάστασης και επανάχρησης του κτιριολογικού αποθέματος. Μέσα από την βιβλιογραφική επισκόπηση και την παράλληλη μελέτη ενός παραδείγματος αναφοράς, εντοπίζεται η ισορροπία μεταξύ προστασίας και αλλαγής αν η αρχιτεκτονική μας κληρονομιά ιδωθεί ως ανοικτό έργο στο παρόν και το μέλλον στην γραμμή όσων πρέσβευε η μοντέρνα αρχιτεκτονική. Η διατήρηση-συντήρηση-αποκατάσταση μεμονωμένων κτιρίων ή μνημειακών συνόλων, αποτελεί πράξη πολιτισμού με ευρύτερο κοινωνικό αποτύπωμα, ενώ ταυτόχρονα εγγυάται τη διάσωσή τους ως μαρτυριών του παρελθόντος. Τα ιστορικά κτίρια αντιπροσωπεύουν τις αξίες της κοινωνίας που τα δημιούργησε και αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της ιστορίας και κουλτούρας της. Εάν μια κοινωνία χάσει τη συλλογική της μνήμη, θα χάσει τη συνειδηση του εαυτού της, την ίδια την ταυτότητά της. Όμως πράγματι, τί ακριβώς εννοούμε με την έννοια μοντέρνα αρχιτεκτονική; Τι πραγματικά οι λαοί αντιλαμβάνονται ως μοντέρνο; Συνειδητά, δεν ήταν μια αρχιτεκτονική η οποία γινόταν για να μείνει και αντιστέκονταν στη μνημειοποίησή της, τόσο λόγω υλικότητας όσο και ιδιοσυγκρασίας. Εδώ ακριβώς το εγχείρημα της αποκατάστασης αυτών των κτιρίων αναδεικνύεται ως δύσκολο ακροβατώντας μεταξύ θεωρίας, πράξης και τεχνολογίας.

Μήπως τελικά είναι εσφαλμένη η προσπάθεια να προσδώσει κανείς μονιμότητα σε αυτό που είχε σχεδιαστεί για να ζήσει λίγο;. Το παράδειγμα μελέτης ζωντανεύει την θεωρία και την κάνει πιο εύληπτη ως προς την εφαρμογή της στις ιδιαιτερότητες που παρουσιάζει το μοντέρνο κτιριολογικό απόθεμα ως στοιχείο πολιτιστικής κληρονομιάς. Μέσα από ποιες στάσεις και αντιλήψεις σε θεμελιώδεις έννοιες όπως της συλλογικής μνήμης, του χρόνου, της τεχνολογίας και της υλικότητας θα προσδώσουμε στο απόθεμα αυτό ανανεωτική δύναμη; Πως θα κρατήσουμε ισορροπίες μεταξύ προστασίας και αλλαγής αποφεύγοντας την ταρίχευση; Εξάλλου, η πολιτική προστασίας διατήρησης του οικιστικού αποθέματος, είναι η τέχνη του ελέγχου της αλλαγής του χώρου.

Εισαγωγή

Τα αρχιτεκτονικά κελύφη των μοντέρνων κτιρίων που βρίσκονται παγωμένα στον χρόνο έχοντας περιέλθει σε αχρηστία, είναι θραύσματα της ιστορίας - ζωντανές μαρτυρίες του παρελθόντος. Μέλη της συνολικής εικόνας και ταυτότητας της πόλης και δυνάμει συνέχεια της ιστορίας της. Οπωσδήποτε χρειάζεται επαναπροσδιορισμός της σχέσης μιας ενδεχόμενης νέας χρήσης με το υπάρχων κέλυφος και το άμεσο περιβάλλον του, ώστε η επανάχρηση να αποτείνει στην ευημερία του αστικού ιστού μέσα από μια νέα αστική συνείδηση. Ας αναρωτηθούμε αν στοχεύουμε σε ένα κτιριακό απόθεμα απονευρωμένο λείψανο του κτισμένου χώρου ή μια ζωντανή και ανταγωνιστική αρχιτεκτονική. Ο προβληματισμός αυτός βέβαια δεν προέκυψε αβίαστα, αλλά μέσα από την παρατήρηση μιας τάσης των τελευταίων ετών να αποκαθίστανται και να επαναχρησιμοποιούνται κελύφη αυτής της περιόδου, με αποκλίνοσες πρακτικές μεταξύ τους διακυβεύοντας πολλές φορές την αστική ταυτότητα. Ωστόσο, το ευρύ κοινό και οι υποψήφιοι επενδυτές εμφανίζονται ιδιαίτερα θετικοί απέναντι σε ό,τι μοντέρνο. Έχει σχεδόν θεμελιωθεί στη συνείδηση της κοινωνίας ως επιταγή σε κάθε οικοδομικό έργο. Βέβαια το που ξεκινά η εικονογράφηση είναι μια μεγάλη συζήτηση.

Πώς όμως νομιμοποιούμαστε για μια τέτοια πολιτική, ενώ η ίδια μοντέρνα αρχιτεκτονική αρνήθηκε την παραδοσιακή αντίληψη της ιστορίας, πλην ελαχίστων εξαιρέσεων. Μόνο ορισμένα κτίρια δέχτηκαν να διατηρηθούν στον ιστό των σύγχρονων πόλεων, που θα λειτουργούσαν ως μνημεία. Εδώ φαίνεται πως συνήθως λειτουργούμε κατ' αναλογία των μοντέρνων, αφού και εμείς ως σύγχρονοι πια μοντέρνοι και με δικό μας επικαιροποιημένο αξιολογικό πλαίσιο έχουμε νεωτερική σκέψη.

Σε περίπτωση που η διαδικασία διατήρησης της αρχιτεκτονικής φαντάζει σε κάποιον ανιαρή, κολλημένη στο παρελθόν και δείχνει αμηχανία απέναντι στο σήμερα, ας έχει κατά νου ότι αρκετοί πρωτοπόροι της σύγχρονης αρχιτεκτονικής έχουν ασχοληθεί με αυτό το θέμα. Δε μπορούμε να μην αναφέρουμε τον Rem Koolhaas, ο οποίος προτείνει μια νέα κατάσταση, όπου τα κτίρια θα προστατεύονται και θα διατηρούνται και μάλιστα εκ των προτέρων πριν καν κτιστούν ή και κατά τη φάση δημιουργίας τους. Στην πραγματικότητα αυτό έχει εφαρμοστεί στην Ελλάδα, ήδη από το 1950, στην περίπτωση της διαμόρφωσης του Φιλοπάππου, έργο του Δημήτρη Πικιώνη, το οποίο βρέθηκε σε καθεστώς προστασίας σχεδόν μόλις με την ολοκλήρωσή του Κάτι ανάλογο παρατηρούμε και σε κλίμακα γειτονιάς στην Πλάκα. Παρόμοια συνέβη και με το παράδειγμα του icon του μοντερνισμού, τη Villa Savoye, καθώς και την προστασία και ανάδειξη του Mare, της παλιάς κεντρικής γειτονιάς του Παρισιού με ενέργειες του πρώτου υπουργού Πολιτισμού της Γαλλίας Andre Malrow.

Εδώ ακριβώς όμως είναι που εμπλέκεται το ζήτημα της αξιολόγησης των ιστορικών κατασκευών εν γένει. Κατ' αναλογία, η επιλογή του παραδείγματος μελέτης έγινε με ορισμένα κριτήρια ώστε να μελετηθούν όσο το δυνατό περισσότερες παράμετροι των αποκαταστάσεων. Είναι γεγονός πως τα τελευταία είκοσι χρόνια έχουμε εξέχοντα κτίρια, δημόσια και ιδιωτικά, ως παραδείγματα αποκαταστάσεων. Κτίρια με συμβολή στην λειτουργία της πόλης και σημαίνοντα ρόλο, ξεχωρίζοντας το εργοστάσιο Φίξ του Ζενέτου, το σχολείο στον Άγιο Δημήτριο, το κτίριο γραφείων Δοξιάδη – ΑΤΙ και το κτίριο της Πινακοθήκης. Από αυτά ξεχωρίζουν το Φίξ και τα γραφεία Δοξιάδη, μιας και προτείνουν μια νέα χρήση διαφορετική από αυτή για την οποία δημιουργήθηκαν. Το δε κτίριο του Τάκη Ζενέτου

εκκινεί μια μεγάλη συζήτηση ίσως έξω από το πλαίσιο της παρούσας ερευνητικής, αφού στη νέα φάση ζωής του από τα 198 μέτρα μήκους του κτιρίου τα 108 κατεδαφίστηκαν και επομένως έχει απωλέσει το βασικό του γνώρισμα ως οριζόντιος ουρανοξύστης χάνοντας έτσι τη δυναμική του. Ο ίδιος ο Ζενέτος εξάλλου έκανε λόγο για το όλον. Η αλλαγή αυτή επομένως αποτελεί άλλο αντικείμενο μελέτης και το κτίριο που φαίνεται να αποτελεί ιδανικό πεδίο μελέτης είναι το κτίριο ΑΤΙ που διαπραγματεύεται το θέμα της αλλαγής χρήσης στην μεταβολή του χρόνου κρατώντας τα στοιχεία του.

Το απόθεμα της μοντέρνας αρχιτεκτονικής, μοιραία εναπόκειται σε φυσική γήρανση του υλικού της, αισθητική γήρανση της μορφής, αλλαγή συλλογικής αντίληψης περί αισθητικής, λειτουργική γήρανση και κατασκευαστική ευπάθεια. Όλες αυτές οι παράμετροι αποκτούν μια ιδιαίτερη βαρύτητα όταν αφορούν ειδικά κτίρια ή κτίρια δημόσιου χαρακτήρα. Τότε αυτά εμπεριέχουν συμβολισμούς και μνήμες ή αντιπροσωπεύουν την πρωτοπορία της έκφρασης του μοντέρνου στην Ελλάδα. Αναφέρονται δηλαδή στη συλλογική μνήμη και η σπουδαιότητα επανάχρησής τους αφορά μεγαλύτερο αριθμό ατόμων. Το ζήτημα βέβαια γίνεται ακόμα πιο περίπλοκο όταν η διάρκεια της λειτουργίας ενός κτιρίου είναι εξ' αρχής προσδιορισμένη να είναι μικρότερη της φυσικής διάρκειάς του, ακριβώς όπως συνέβη με το κτίριο γραφείων Δοξιάδη. Πολλά από αυτά τα κτίρια δεν είναι ούτε εκατό χρόνων και επομένως δεν εμπίπτουν σε κάποιο πλαίσιο προστασίας μιας και στερούνται τεκμηρίου αρχαιότητας ή μνημείου. Από την άλλη μεριά βέβαια αυτό σημαίνει πως δεν υπάρχει κάποιο άκαμπτο θεσμικό πλαίσιο που να επιβάλλει το βαλσάμωμά τους. Κατά την επανάχρηση κτιρίων του Μοντέρνου Κινήματος, δημιουργούνται ορισμένοι προβληματισμοί που δεν απέχουν και πολύ από εκείνους που αφορούν παλαιότερα κτίρια. Ωστόσο, το γενικό μοντέλο του φέροντος οργανισμού των κτιρίων του μοντέρνου κινήματος, ως συγγενικό του Dom-Ino του Le Corbusier, επιδέχεται πολλαπλές χωρικές και εννοιολογικές αναγνώσεις. Ως εκ τούτου, επιδέχεται επεμβάσεις και αλλαγές σχετικά εύκολα.

Πολύ χαρακτηριστικά ο Hermann Bahr (1863-1934) αναφέρει:

«Η μοναδική προσαγή [...] είναι: να είσαι μοντέρνος. Όχι όμως να είσαι μοντέρνος απλά μια φορά, μα να παραμένεις πάντα μοντέρνος. Και αυτό σημαίνει [...] σε κάθε εποχή να είσαι επαναστατικός».

Δημιουργείται δηλαδή μια παράδοση του μοντέρνου με το πέρασμα του χρόνου. Προκύπτει επομένως το ερώτημα πως θα διαχειριστούμε την μοντέρνα αρχιτεκτονική κληρονομιά μέσα στο πνεύμα της νεωτερικότητας αποφεύγοντας μια πιθανή μουσειοποίηση. Η σύγχρονη θεώρηση υπαγορεύει τόσο την γνώση του παρελθόντος και της ιστορίας, όσο και την διερεύνηση σε νέες αχαρτογράφητες προσεγγίσεις, ώστε να αποφευχθεί μια απαξίωση της μοντέρνας κληρονομιάς. Οι δρόμοι της τεκμηρίωσης και των πρακτικών αποκατάστασης είναι αμφίδρομοι. Η επιταγή να είμαστε πάντα μοντέρνοι, σε κάθε εποχή, προϋποθέτει ακριβώς μια ανατροφοδότηση και κριτικό πνεύμα σε μια αέναη αναζήτηση του νέου.

Σε κάθε περίπτωση, η μοντέρνα αρχιτεκτονική δεν έβλεπε τον εαυτό της ως μνημείο παγωμένο στον χρόνο. Εκ προοιμίου δεν είχε πρόθεση να διατηρηθεί αμετάβλητη στο χρόνο, έβλεπε την ύπαρξη των έργων της ως χρηστικά και αποτελεσματικά αντικείμενα. Έβλεπε τον εαυτό της δυναμικά

μεταβαλλόμενο και προσαρμοζόμενο στις κάθε νέες συνθήκες ζωής, υλικά και τεχνολογίες. Κανείς από τους πρώτους μοντέρνους όμως δεν είχε προβλέψει το ενδιαφέρον της αρχιτεκτονικής κοινότητας και όχι μόνο, για τις αξίες του μοντέρνου κινήματος και κατ' επέκταση για τη μελέτη και διατήρηση πλήθους κτιρίων. Αυτό το ενδιαφέρον και η αναγνώριση κτισμάτων ολοένα και αυξάνεται, όχι μόνο από ειδικούς αλλά και από το ευρύ κοινό. Ευρισκόμενοι πλέον στην κορύφωση της μεταμοντέρνας πραγματικότητας, και έχοντας ήδη χυθεί πολύ μελάνι στην κριτική του μεταμοντέρνου, παριστάνουμε πως δήθεν αναγνωρίζουμε την ουσία και τις αξίες του μοντέρνου και επιστρέφουμε σε αυτές. Πώς επιστρέφουμε όμως; Μήπως μέσα από την άκριτη εικονογραφική αναπαραγωγή κάποιων στιλιστικών ιδιωμάτων του μοντερνισμού; Ας αναρωτηθούμε αν μας ικανοποιεί ένα Life Style, αν μας αρκεί ένας αποϊδεολογικοποιημένος μοντερνισμός, στη νέα σύγχρονη πραγματικότητα.

Για την εγχώρια πραγματικότητα η αναγνώριση της ελληνικής ομάδας do.co.mo.mo. δεν αποτέλεσε δύσκολο εγχείρημα, αφού η εξοικείωση με τις αρχαιότητες και την παράδοση τεκμηρίωσης, διατήρησης και ανάδειξής τους δεν αποτελούν άγνωστο πεδίο για το ελληνικό κοινό επιστημονικό και μη. Από το 1990 το ελληνικό do.co.mo.mo. παραμένει ενεργό με δράσεις, συνέδρια και εκδόσεις για την μοντέρνα αρχιτεκτονική. Η ίδρυσή του ήρθε αμέσως μετά τη δεκαετία του '80, όταν 79 μοντέρνα κτίρια της Μεσοπολεμικής και Μεταπολεμικής περιόδου χαρακτηρίστηκαν ως διατηρητέα (ΦΕΚ: 28/Δ/85, 349/Δ/85, 1040/Δ/86, 160/Δ/87, 1168/Δ/87). Το 2018 το ελληνικό do.co.mo.mo έθεσε προβληματισμούς σχετικά με την έννοια του μοντερνισμού και κατ' επέκταση της ταυτότητας της ελληνικής αρχιτεκτονικής και παράλληλα την περιθωριακή θέση της μοντέρνας αρχιτεκτονικής ως πολιτιστικό αγαθό στη νεότερη Ελλάδα σε σχέση με τους όρους διατήρησής της.

Εν προκειμένω, η ιδέα ανάγνωσης ενός παραδείγματος μελέτης του μοντέρνου κινήματος στην αρχιτεκτονική και μάλιστα δημιουργήμα μιας διεθνώς εξέχουσας φυσιογνωμίας που άφησε το αποτύπωμα και την παρακαταθήκη στον χώρο και τον χρόνο, στοχεύουν να αναδείξουν το πλαίσιο αποκατάστασης και επανάχρησης μοντέρνων κελυφών στην ώριμη πια μεταμοντέρνα περίοδο που διανύουμε. Όχι ως υποδομή, αλλά ως αναγνωρισμένο στοιχείο πολιτιστικής κληρονομιάς. Αν ως χρονική αφετηρία της συνέχισης της ζωής του θεωρήσουμε την κατάσταση που παρελήφθηκε παγωμένο πια στο χρόνο και φέροντας ίχνη ζωής από το παρελθόν, πώς αποτιμάται η κάθε αρχιτεκτονική χειρονομία ενεργοποίησής του; Η εικόνα διάσωσης του γίνεται αντιληπτή ως χρονικό θανάτου ή ως μνήμη και μαγιά για τη νέα ζωή του κτιρίου; Τα ερωτήματα αυτά επιχειρείται να απαντηθούν μέσα από την παράλληλη αναφορά σε θεωρητικές προσεγγίσεις του μοντέρνου. Δεν αποτελεί σκοπό της παρούσας εργασίας να συνταχθεί ένα δελτίο καλών πρακτικών ως καταρχήν προτεινόμενων ούτε να ασκηθεί κριτική στο παράδειγμα μελέτης. Αποτελεί μάλλον εφαλτήριο ανάπτυξης μιας συλλογιστικής που ερείδεται στη θεωρία του μοντέρνου κινήματος. Ούτως ή άλλως το θέμα της παρούσας εργασίας δεν εξαντλείται εδώ. Ανατρέχοντας στην διαθέσιμη βιβλιογραφία ανοίγονται νέοι δρόμοι και χαρτογράφητες περιοχές του μοντέρνου προς διερεύνηση.

Ας έχουμε επίσης κατά νου τον Cedric Price, ο οποίος αντιλήφθηκε ότι

«Το κτίριο δεν έχει καμιά σημασία αλλά αυτά που γίνονται στο εσωτερικό του, η διαδικασία. Το κέλυφος του κτιρίου είναι σαν την επιδερμίδα του ανθρώπου, και το εσωτερικό του (έπιπλα,

προσωπικά αντικείμενα κ.τ.λ.) είναι τα ζωτικά του όργανα. Έτσι, στα εγκαταλελειμμένα κτίρια υπάρχει κάτι το αναντικατάστατο. Υπάρχει το αποτύπωμα της ανθρώπινης δράσης και η ταυτόχρονη απουσία του».

Η αντιμετώπιση της μοντέρνας αρχιτεκτονικής ως νεωτερικότητα και ταυτόχρονα ως κληρονομιά, είναι φύσει αντιφατική. Η ρεαλιστική απαίτηση δεν είναι να αναστήσουμε τα μοντέρνα κελύφη από το σημείο που σταμάτησαν να είναι ενεργά, αλλά να τα διατηρήσουμε εν ζωή με σημερινούς όρους, που θα επιβεβαιώσουν ένα επικαιροποιημένο κοινωνικό συμβόλαιο.

1. Από την απαρχή της νεωτερικότητας στις αποκαταστάσεις της. Ο ρόλος του do.co.mo.mo. και το νομοθετικό - διοικητικό πλαίσιο.

1.1 Το μοντέρνο κίνημα στην αρχιτεκτονική και το πέρασμα στις αποκαταστάσεις.

Ο ελληνικός υστερομοντερνισμός της δεκαετίας του '60, λειτούργησε σαν ένα ακόμα κλώναρι του διεθνούς κινήματος του μοντέρνου. Από το 1915-1930, όπου εμφανίστηκε αρχικά στην Ελλάδα ο μοντερνισμός, αφού πρώτα βρήκε τις αρχιτεκτονικές καταβολές του και τα κοινωνικά ερείσματα, πέταξε τοπικές ρίζες, άνθισε και μέχρι σήμερα δίνει κλώνους. Το γοητευτικό μα επικίνδυνο χαρακτηριστικό του μοντερνισμού είναι ακριβώς αυτή η εξέλιξη και μετεγγραφή του σε κάθε εποχή. Είναι σαν ζωντανός οργανισμός που βρίσκεται σε μια αέναη κίνηση εντός φυσικού χώρου, εντός της κοινωνίας, με σάρκα και οστά. ¹

Παρόλο που η μοντέρνα αρχιτεκτονική είναι ιδιαίτερα αναγνωρίσιμη πλέον, οι βασικές αρχές που πρεσβεύει παραμένουν δύσπεπτες όχι μόνο για το ευρύ κοινό, αλλά πολλές φορές και για τους ίδιους τους αρχιτέκτονες. Έννοιες όπως αφαίρεση, απλότητα, διάταξη και καθαρότητα της μορφής φαίνεται να ξενίζουν τον μέσο παρατηρητή, πιθανόν γιατί προϋποθέτουν βαθιά κατανόηση της ουσίας των αρχών του μοντερνισμού. Εδώ δεν έχουν θέση περιττά διακοσμητικά στοιχεία που μπερδεύουν και συνθέτουν ένα γραφικό χαρακτήρα στα κτίρια. Αυτά πρέπει να αποτελούνται από επιδερμίδα και οστά όπως γράφει ο Mies van der Rohe. Ο ίδιος μας προειδοποιεί πως δεν πρόκειται για εφεύρεση μορφών. Δεν είναι παιχνιδότοπος. Η αρχιτεκτονική είναι το γνήσιο πεδίο μάχης του πνεύματος. ²

Η μοντέρνα αρχιτεκτονική εξ' ορισμού δημιουργήθηκε για την κάλυψη εκτάκτων αναγκών και πίστευε στο εφήμερο του κτισμένου. Η επαφή με το έδαφος ήταν διακριτική και ελάχιστη. Ήθελε να αποδεσμευτεί ακόμη και συμβολικά από τη στιβαρή εγκαθίδρυσή της, μια μονιμότητα που δεν επιθυμούσε. Η υλικότητά της ήταν αέρινη έως εύθραυστη και δεν είχε σκοπό να μείνει, πόσο δε μάλλω ως μνημείο. Με την έννοια την μνήμης δεν εννοούμε την παραγωγή μνημείων, αλλά το εφαλτήριο μιας δυναμικής πρότασης επανενεργοποίησης του κτισμένου. Πρακτικά, η ευπάθεια του υλικού κατασκευής τους, καθιστά το εγχείρημα της αποκατάστασής τους δύσκολο. Εννοιολογικά δε, τι νόημα έχει να αποκαθιστούμε προκάτ μέλη μαζικά παραγόμενα και με ποιες πρακτικές;

¹ Μπίρης, Τ. (2007) *Έλληνικός πρώιμος και ύστερος μοντερνισμός: διδακτική εμπειρία μιας υποδόριας αρχιτεκτονικής ρίζας που επιμένει*. Σε Αμερικάνου, Α., Εξαρχόπουλος, Π. επιμ. Μοντερνισμός Και Αρχιτεκτονική Εκπαίδευση. Αθήνα: futura.

² Αμερικάνου, Α., Εξαρχόπουλος, Π. (2007) *Το μάθημα της σύνθεσης στο 1ο έτος σπουδών: διαστάσεις του μοντέρνου – πρώτες αντιδράσεις*. Σε Αμερικάνου, Α., Εξαρχόπουλος, Π. επιμ. Μοντερνισμός Και Αρχιτεκτονική Εκπαίδευση. Αθήνα: futura.

Προς την κατεύθυνση τεκμηρίωσης, προστασίας και ανάδειξης κινείται το do.co.mo.mo., ο διεθνής μη κερδοσκοπικός οργανισμός ιδρυόμενος από τους αρχιτέκτονες Hubert-Jan Henket και Wessel de Jonge το 1988 με αφορμή τον κίνδυνο κατεδάφισης του διάσημου σανατόριου Zonnestraal, ανοίγοντας την συζήτηση για την τεκμηρίωση και προστασία πολλών ακόμα έργων της μοντέρνας αρχιτεκτονικής, κυρίως της μεσοπολεμικής περιόδου και έπειτα. Στα πλαίσια εργασιών του do.co.mo.mo. μόλις το 1990 διοργανώθηκε στο Eindhoven το πρώτο διεθνές συνέδριο με παράγωγο μια πλατφόρμα συζήτησης για την ιστορία – τεκμηρίωση - τεχνολογία και τεχνική της αποκατάστασης της μοντέρνας αρχιτεκτονικής και ειδικά εκείνα της δεκαετίας του 1920 και του 1930. Για πρώτη φορά, το 1994 αναγνωρίστηκε η μεταπολεμική κληρονομιά ως μελλοντικό περιουσιακό στοιχείο. Η σημερινή εξέλιξη του διεθνούς do.co.mo.mo. είναι οι εβδομήντα μία επιμέρους εθνικές ομάδες που αριθμούν συνολικά περί τα 3.000 και πλέον μέλη από Ευρώπη, Αμερική, Ασία, Ωκεανία και Αφρική.

Δυστυχώς, το πλαίσιο των αποκαταστάσεων των μοντέρνων κτιρίων σήμερα καθίσταται ακόμη πιο περίπλοκο ως προς την φιλοσοφία του κινήματος. Οι σύγχρονες επεμβάσεις και οι διαθέσιμες τεχνολογίες για να καταστήσουμε ένα κτίριο στατικά και τεχνολογικά θωρακισμένο στο σήμερα, θα αλλοίωναν ολοκληρωτικά το κτίριο αν εφαρμοζόταν στο μέγιστο δυνατό βαθμό. Οι σύγχρονες προδιαγραφές στατικής ενίσχυσης και ενεργειακής αναβάθμισης, για την αποκατάσταση επί παραδείγματι ενός δημόσιου κτιρίου με διατήρηση της χρήσης του, υπαγορεύουν νέα ενεργειακά κουφώματα, θερμοπρόσοψη, φωτοβολταϊκά, συστήματα ψύξης – θέρμανσης, gunite, ανθρακονήματα,

Αντίστοιχες δράσεις έχουν πραγματοποιηθεί από την Twentieth Century Society, ιδρυθείσα το 1979 στο Ηνωμένο Βασίλειο και το Συμβούλιο της Ευρώπης το οποίο ιδρύθηκε το 1989, όπου άνοιξε η συζήτηση γύρω από την προστασία και διατήρηση σε άλλες δεκαπέντε ευρωπαϊκές χώρες.

Ο Theodore Prudon, καθηγητής στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα αποκαταστάσεων της μεταπτυχιακής Σχολής του Πανεπιστημίου Columbia και ειδικός στις αποκαταστάσεις μοντέρνων κτηρίων υποστηρίζει ότι το μοντέρνο κτίριο είναι αποτέλεσμα συνεργασίας μεταξύ ανεξάρτητων τεχνολογικών συστημάτων όπως το στατικό και των ηλεκτρομηχανολογικών. Η λειτουργία του ενός επηρεάζει το άλλο και τελικά τη λειτουργία του όλου κτιρίου. Επομένως, η αποκατάσταση τέτοιων κτιρίων πρέπει να έχει μια ολιστική προσέγγιση, σαν να σχεδιάζουμε ένα κτίριο εξ' αρχής και όχι με αποσπασματικές παρεμβάσεις. Σε αυτό τον άξονα συντάχθηκαν η Σύμβαση του Eindhoven μόλις το 1991 και η Σύμβαση της Μαδρίτης από το ICOMOS το 2011.

μεταλλικές ενισχύσεις, εννοιολογικά και υλικά θα απέκρυπταν το αρχικό κτίριο. Θέλουμε μια τέτοια προσέγγιση; Εξυπηρετεί το πνεύμα του μοντερνισμού;

Στην άλλη όψη του νομίσματος, οι J. L. Sert, F. Leger και S. Giedion μέσα από το μανιφέστο τους με τίτλο “Nine Points on Monumentality” (1943) μας εξηγούν ότι τα μνημεία δεν αποτελούσαν πεδίο ενδιαφέροντος του μοντέρνου κινήματος γιατί αποτελούν σύμβολα μιας κοινής κουλτούρας και συνειδησης της κοινωνίας. Οι μοντέρνοι αρχιτέκτονες έπρεπε να καλύψουν άμεσα ανάγκες που προέκυπταν όπως κοινωνική στέγαση, σανατόρια, νοσοκομεία, σχολεία και όχι εμβληματικά τοπόσημα με στοιχεία αυτοαναφορικότητας. Τα νέα κτίρια που προέκυπταν δεν έμοιαζαν μεταξύ τους αλλά ούτε και με τα υφιστάμενα κτίσματα γύρω τους. Εξάλλου, το μοντέρνο εμφανίστηκε με πολεμική διάθεση απέναντι στο παλιό και τη διατήρηση της αρχιτεκτονικής μνήμης.³

Στη συνέχεια και αντίστροφα με ό,τι συνέβαινε προηγούμενα σημειώθηκε μια άρνηση για την μοντέρνα αρχιτεκτονική. Η κορύφωση της άρνησης αυτής συνέβη το 1970, σχεδόν στα όρια της απόρριψής της. Με τους ίδιους όρους που απέρριπτε την ιστορικότητα του 19ου αιώνα στην προηγούμενη φάση και θα κατεδάφιζε οποιοδήποτε ιστορικό κτίριο για να κτίσει ένα μοντέρνο κτίριο στην ίδια θέση η μεταμοντέρνα αντίληψη που κυριάρχησε τη δεκαετία του '80, ευχαρίστως θα εξαφάνιζε ένα μοντέρνο κτίριο και θα διατηρούσε ένα ιστορικό. Τότε ακριβώς, μέσα στο πνεύμα αμφισβήτησης και απαξίωσης τη μοντέρνας αρχιτεκτονικής, ήταν που με πρωτοβουλία Ολλανδών αρχιτεκτόνων ιδρύθηκε το do.co.mo.mo. με στόχο να ανοίξουν έναν διάλογο για την τεκμηρίωση και την προστασία κτιρίων και συνόλων του μοντέρνου κινήματος.

Αρχικά, το διεθνές docomomo διεκδίκησε την αναγνώριση της μοντέρνας αρχιτεκτονικής ως άξια διατήρησης, ισότιμη με άλλα κινήματα όπως αυτό της νεοκλασικής, της αναγεννησιακής, της μεσαιωνικής, της ρωμαϊκής και αρχαιοελληνικής αρχιτεκτονικής. Το μοντέρνο μάλλον δεν ήταν πια και τόσο μοντέρνο. Το 1990 ως μια μεταμοντέρνα εποχή πλέον, αναγνώριζε ως ιστορικό παρελθόν την προ-μοντέρνα εποχή και κατ' επέκταση το ενδιαφέρον προσέλκυαν οι παραδοσιακοί οικισμοί, τα νεοκλασικά κτίρια και εκείνα της βιομηχανικής αρχιτεκτονικής.

Για το docomomo τα έργα της μοντέρνας αρχιτεκτονικής εντάσσονταν στο πνεύμα της νεωτερικότητας, των κοινωνικών, τεχνικών, αισθητικών νέων αντιλήψεων που εμφανίστηκαν και εξαπλώθηκαν παγκόσμια κατά το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα. Η μοντέρνα αρχιτεκτονική έπρεπε να γίνει κατανοητή ως ένα δυναμικό και εξελισσόμενο σύστημα ιδεών με δυνατότητα μετεγγραφής σε κάθε εποχή. Το docomomo ακολούθησε στρατηγικά ως άξονες ανάδειξης των μοντέρνων έργων της αρχιτεκτονικής την τεκμηρίωση και την προστασία μέσα από ένα εκτενές νομοθετικό έργο. Σήμερα, σχεδόν τριάντα χρόνια μετά την ίδρυσή του, το docomomo απαρτίζεται από περισσότερες από 70 χώρες μέλη, που ως ανεξάρτητες ομάδες εργασίας, καταγράφουν και μελετούν το αρχιτεκτονικό έργο

³ Τσιαμπάος, Κ. (2019/2021) ‘Οι τρεις μάχες της Μοντέρνας Αρχιτεκτονικής’, 06/02/2019. Διαθέσιμο στο: <https://www.archetype.gr/blog/arthro/i-tris-maches-tis-monternas-architektonikis> [16/03/2021]

του μοντέρνου κινήματος. Η ελληνική ομάδα ήταν από τις πρώτες που οργανώθηκε και σήμερα έχει να παρουσιάσει αξιόλογο έργο.⁴

⁴ Τουρνικιώτης, Π. (2018) *‘Η μοντέρνα αρχιτεκτονική ως νεωτερικότητα και ως κληρονομιά’*. Σε Αθανασίου, Α., Δήμα, Λ., Καραλή, Τ. επιμ. *Η Επιστροφή Του Μοντέρνου 25 Χρόνια Ελληνικό Docomoto*. Αθήνα: futura.

1.2 Νομοθετικό – διοικητικό πλαίσιο ως εργαλείο αποκαταστάσεων των μοντέρνων και προβληματισμοί.

Η κύρωση της Σύμβασης της Γρανάδας από μεριάς του Ελληνικού Κράτους αυτόματα σήμαινε την εξάλειψη του ενδεχομένου της ολοκληρωτικής καταστροφής – κατεδάφισης των διατηρητέων και των μνημείων. Ταυτόχρονα σήμαινε και την εκκίνηση των διαδικασιών προσαρμογής των κτιρίων αυτών σε σύγχρονες χρήσεις. Αυτό βέβαια προϋποθέτει την εξασφάλιση της κρατικής συμμετοχής στο οικονομικό αντικείμενο των αποκαταστάσεων και οπωσδήποτε εκεί προκύπτουν και τα περισσότερα κωλύματα. Η επίλυση του ζητήματος είναι πολυεπίπεδη αφού αφορά το θεσμικό, διοικητικό και οικονομικό πλαίσιο που φαίνεται να αλληλεπιδρούν μεταξύ τους.

Σε όλες τις χώρες μέλη έχει πλέον συνταχθεί και ένα θεσμικό πλαίσιο προστασίας, το οποίο τουλάχιστον στις Ευρωπαϊκές χώρες είναι αρκετά σαφές. Το νομικό πλαίσιο απαραίτητως συμπληρώνεται από αξιόλογα εγχώρια και διεθνή παραδείγματα επεμβάσεων, αφού η διαρκώς νέα τεχνογνωσία σχετίζεται άμεσα με τις επεμβάσεις σε μοντέρνα κελύφη. Σε επίπεδο επιστημονικής εκπαίδευσης, η διατήρηση και αποκατάσταση της μοντέρνας αρχιτεκτονικής αποτελεί διακριτό τομέα.

Έως το 2015, ήδη 10.215 κτίρια έχουν χαρακτηριστεί διατηρητέα και 893 οικισμοί παραδοσιακοί. Μεταξύ των διατηρητέων περιλαμβάνονται και κάποια της μεταπολεμικής περιόδου του 1950. Από το 1980, η πρόθεση του Υπουργείου για προστασία κτιρίων και συνόλων της μεσοπολεμικής περιόδου φαίνεται από τον χαρακτηρισμό 79 κτιρίων του Μεσοπολέμου ή των πρώτων μεταπολεμικών χρόνων με σαφείς αναφορές στο Μοντέρνο Κίνημα (ΦΕΚ: 28/Δ/85, 349/Δ/85, 1040/Δ/86, 160/Δ/87, 1168/Δ/87, 311/Δ/92, 1013/Δ/92, 79/Δ/93, 150/Δ/93, 738/Δ/93, 1196/Δ/94, 1372/Δ/94, 34/ΤΑΑΠΘ/10).

Πριν το 1970, αρμόδιες για θέματα προστασίας – διαχείρισης της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς ήταν διάφορες Υπηρεσίες, που από το 1970 και έπειτα ενσωματώθηκαν στο Υπουργείο Πολιτισμού, έχοντας ως θεσμικά εργαλεία τον αρχαιολογικό νόμο 5351/19321 και 1469/19502 “Περί προστασίας Ειδικής κατηγορίας οικοδομημάτων και έργων τέχνης μεταγενέστερων του 1830”.

Από το 1973 και έπειτα, οι αρμόδιες υπηρεσίες που υπάγονταν στο Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας (ΥΠΕΝ), και μετά τη δημοσίευση του Γενικού Οικοδομικού Κανονισμού ξεκίνησαν και αυτές να έχουν σχετικές αρμοδιότητες. Μέσω του άρθρου 79 εκκίνησαν για πρώτη φορά διαδικασίες και προδιαγραφές προστασίας και διατήρησης παραδοσιακών αρχιτεκτονικών συνόλων και κτιρίων.

Αρμόδιες υπηρεσίες προστασίας της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς είναι:

- Το Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας (ΥΠΕΝ)
- Το Υπουργείο Εσωτερικών / Υφυπουργείο Μακεδονίας Θράκης (ΥΜΑΘ)
- Το Υπουργείο Ναυτιλίας και Νησιωτικής Πολιτικής / Γενική Γραμματεία Αιγαίου
- Το Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού (ΥΠΠΟΑ)

Γενικά, η αντιμετώπιση των κτιρίων του Μοντέρνου Κινήματος κινείται κατ' αναλογία με ό,τι συμβαίνει και για κτίρια παλαιότερων χρονικών περιόδων. Βέβαια, επειδή πολλές φορές τα δημιουργήματα του Μοντέρνου κινήματος είχαν δημόσιο χαρακτήρα, έχουν μια εξέχουσα θέση στη συνείδηση και μνήμη της κοινωνίας. Ως η πλέον κατάλληλη νέα χρήση κρίνεται η διατήρηση της αρχικής ή έστω μιας απόλυτα συμβατής νέας χρήσης και παράλληλα η διατήρηση του δημόσιου χαρακτήρα αυτών των κτιρίων. Ως προς τη συνθήκη διατήρησής τους, τα κτίρια του μοντέρνου κινήματος κατατάσσονται σε:

- κτίρια που γερνάνε ολοκληρώνοντας τον αρχικό σκοπό τους
- κτίρια σε λειτουργία κα νέα χρήση, που εξακολουθούν να αποτελούν άξια σύμβολα του μοντέρνου κινήματος
- αισθητικά εξωραϊσμένα κτίρια
- κτίρια που διατηρούν την αρχική τους χρήση, αλλά στέκουν άτονα στο σήμερα
- Κτίρια που έχουν αποκατασταθεί αλλά δεν χρησιμοποιούνται
- κτίρια που αλλοιώθηκαν μετά από αρχιτεκτονικές παρεμβάσεις
- Κτίρια που εξαφανίστηκαν, γιατί κρίθηκαν άνευ αρχιτεκτονικής αξίας από αρμόδια όργανα και υπηρεσίες
- Ανακατασκευασμένα κτίρια επιχειρούμενα να αναβιώσουν το παρελθόν τους

Οι τρεις πρώτες υπηρεσίες έχουν αρμοδιότητα για τις περιοχές χωρικής τους ευθύνης βάσει Ν.4067/2012 «Νέος Οικοδομικός Κανονισμός», ενώ όπου απαιτείται συμμετέχουν τα τοπικά περιφερειακά Συμβούλια Αρχιτεκτονικής (Ν.4030/2011, άρθρα 20-25) και τα αντίστοιχα Κεντρικά Συμβούλια Πολεοδομικών Θεμάτων και Αμφισβητήσεων (Ν.4030/2011, άρθρα 26-29 και 35-37). Το δε ΥΠΠΟΑ είναι αρμόδιο για όλη την επικράτεια και λειτουργεί στο πλαίσιο του αρχαιολογικού νόμου Ν.3028/2002. Ωστόσο για τις περιπτώσεις ακινήτων μεταγενέστερα του 1830, στις προβλεπόμενες από το νόμο διαδικασίες συμμετέχουν το Κεντρικό Συμβούλιο Νεοτέρων Μνημείων, οι Υπηρεσίες Νεωτέρων Μνημείων και τεχνικών έργων (Εφορείες – περιφερειακές υπηρεσίες) και τα Τοπικά Συμβούλια Μνημείων.

Η διαδικασία της αποκατάστασης των μοντέρνων όμως είναι πιο θολή αφού δεν υπάρχει συσσωρευμένη εμπειρία και οι διατυπωμένες αρχές αποκατάστασης αφορούν κυρίως τα λίθινα κτίρια τα οποία αντιμετωπίζονται διαφορετικά από τα μοντέρνα. Επί παραδείγματι, οι αρχές της αναστρεψιμότητας και της αυθεντικότητας του υλικού, δεν ανταποκρίνονται στην ιδεολογία του Μοντέρνου Κινήματος. Επιπλέον, μεγαλύτερη αξία έχει η διατήρηση των αρχών σχεδιασμού και της τυπολογίας, όπως τεκμηριώνονται μέσα από τα σωζόμενα σχέδια, παρά η αυθεντικότητα της ύλης. Οι τεχνικές αποκατάστασης και η διαχείριση της παθολογίας του οπλισμένου σκυροδέματος δεν είναι σαφής από την επιστημονική κοινότητα και το νομικό πλαίσιο. Κι όμως, η κατάσταση διατήρησης του οπλισμένου σκυροδέματος, το οποίο έχει πεπερασμένο χρόνο ζωής, είναι θεμελιώδης για τον βαθμό επέμβασης και τη νέα χρήση.

Μια πιθανή επιλογή πάντα παραμένει, αν βέβαια κριθεί αναγκαίο, η κατεδάφιση και η εκ νέου ανέγερση, ευτυχώς σπάνια. Αντίστροφα, μια αλλαγή χρήσης με υγιή φέρον οργανισμό οπλισμένου σκυροδέματος, μπορεί να επιφέρει ριζική αλλαγή στον αρχιτεκτονικό χαρακτήρα ενός κτιρίου, μέσα από αλλαγές στα στοιχεία πλήρωσης για παράδειγμα, όπως συνέβη στο κτίριο γραφείων Δοξιάδη. Ακριβώς όμως επειδή η εγχώρια εμπειρία δεν είναι τόσο εκτενής, καλό θα ήταν να ανατρέχουμε σε παραδείγματα μελέτης από τον ευρωπαϊκό και διεθνή χώρο, ως καλές πρακτικές, αλλά και για να συνταχθούν μακροπρόθεσμα αρχές και τεχνικές κατευθύνσεις. Κατά κανόνα οι κύριοι προβληματισμοί που προκύπτουν κατά την επανάχρηση μοντέρνων κτιρίων, συνοψίζονται στους εξής:

- Συμβατότητα χρήσεων και επεμβάσεων, ώστε να μην αλλοιώνονται οι αξίες, ο χαρακτήρας και οι μνήμες που ενσωματώνει ένα κτίριο.
- Συμβατότητα χρήσης με τα λειτουργικά και αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά.
- Η αρχή “form follows function” κατά πόσο δεσμεύει τις επιλογές μας.
- Συμβατότητα χρήσης και ευρύτερου άμεσου περιβάλλοντος του κτιρίου.
- Διαχείριση τυχόν υπάρχοντος εξοπλισμού και επίπλωσης χώρων, στο πλαίσιο την μνήμης.⁵

1.3 Κριτήρια αξιολόγησης των κτιρίων και προβλήματα εφαρμογής κατά τις αποκαταστάσεις.

Το 1993 καθορίστηκε μια δέσμη κριτηρίων – κατευθύνσεων για την αξιολόγηση της αξίας των κτιρίων βάσει τεσσάρων αυτοτελών θεωρήσεων. Οι κατευθύνσεις αυτές στόχευαν στην κατά το δυνατόν ενιαία και αντικειμενική αξιολόγηση των κτιρίων του 20^{ου} αιώνα, με έμφαση στα κτίρια του Μεσοπολέμου. Πιο συγκεκριμένα, πρόκειται για αρχιτεκτονική, ιστορική, χρηστική, περιβαλλοντική και πολεοδομική θεώρηση.

⁵ Μαϊστρου, Ε. (2018) *‘Προβλήματα και προοπτικές για το μέλλον της προστασίας της μοντέρνας αρχιτεκτονικής στην Ελλάδα’*. Σε Αθανασίου, Α., Δήμα, Λ., Καραλή, Τ. επιμ. Η Επιστροφή Του Μοντέρνου 25 Χρόνια Ελληνικό Docomomo. Αθήνα: futura.

Ως προς την **αρχιτεκτονική θεώρηση**, εξετάζονται η **μορφολογία**, δηλαδή τα ιδιαίτερα μορφολογικά χαρακτηριστικά των αρχιτεκτονικών ρευμάτων των αρχών του 20^{ου} αιώνα (art nouveau, beaux-arts, jugendstil, εκλεκτικισμός κλπ), οι ριζικές αλλαγές στην αρχιτεκτονική και πολεοδομία (Bauhaus, κονστρουκτιβισμός, art deco κλπ) και οι τάσεις επιστροφής στην τοπική παράδοση (νεοβυζαντινά, νεολαϊκά, επανάκαμψη στον κλασικισμό κλπ). Ακόμη εξετάζονται η **τυπολογία**, δηλαδή ο τύπος κάτοψης, η συνθετική διάρθρωση ως έκφραση κοινωνικών αντιλήψεων και αισθητικών απαιτήσεων κάθε περιόδου και τέλος εξετάζονται οι **ποιοτικές ιδιαιτερότητες**, δηλαδή οι πρωτότυπες μορφολογικές επιλύσεις και η επεξεργασία στοιχείων εξοπλισμού (σιδηρές κατασκευές, θυρώματα, ορθομαρμαρώσεις, κλιμακοστάσια κλπ). Ως προς την **ιστορική θεώρηση**, μελετώνται η **ιστορία της τεχνολογίας**, δηλαδή οι ανανεωτικές τεχνικές και δομοστατικές επιλύσεις, νέα υλικά και τρόποι κατασκευής. Επίσης μελετώνται ορισμένα **διακεκριμένα κτίρια**, αυτά δηλαδή που διαδραμάτισαν ιδιαίτερο ρόλο στην αρχιτεκτονική εξέλιξη και κτίρια πολεοδομικής αναφοράς. Ως προς την **χρηστική θεώρηση**, εξετάζονται κτίρια **ειδικών χρήσεων** με ιδιαίτερη κοινωνική αναφορά όπως σχολεία, νοσοκομεία, ξενοδοχεία, βιομηχανικά κτίρια κλπ. Ως προς την **περιβαλλοντική και πολεοδομική θεώρηση**, μελετώνται τα κτίρια σε «ενότητες» πολεοδομικής αξίας, προαστιακή κατοικία – κηπουπόλεις, κήποι και διαμορφώσεις υπαίθριων χώρων.

Ωστόσο, περνώντας στο επόμενο στάδιο μετά την αξιολόγηση που είναι η εφαρμογή μεθόδων και τεχνικών για την αποκατάσταση, ερχόμαστε με πλήθος προβληματισμών που αναδεικνύουν τη συνθετότητα του εγχειρήματος. Από τον χαρακτηρισμό του κτιρίου και τη νομοθεσία που τον συνοδεύει έως και τις διαθέσιμες τεχνολογίες και το θεωρητικό υπόβαθρο και αρχές που διέπουν τις αποκαταστάσεις προκύπτουν προβλήματα εφαρμογής που καλούμαστε να αντιμετωπίσουμε διαφορετικά σε κάθε περίπτωση. Οι κύριοι προβληματισμοί παρατίθενται συνοπτικά παρακάτω όπως τους παρουσιάζει ο Γεώργιος Γκανασούλης στο 6^ο τετράδιο του μοντέρνου στα πλαίσια εργασιών του ελληνικού do.co.mo.mo.

Διαφορά χαρακτηρισμού ως “Νεώτερο μνημείο” από τον χαρακτηρισμό “Διατηρητέο κτίριο”.

Ως «διατηρητέα» χαρακτηρίζονται ορισμένα αξιόλογα κτίρια από το ΥΠΕΝ, το ΥΜΑΘ ή τη Γεν. Γραμματεία Αιγαίου, σύμφωνα με το άρθρο 6 του Ν.4067/2012, ο οποίος νόμος δεν αποδίδει καθοριστική βαρύτητα στην αυθεντικότητα της ύλης του κτιρίου, επιβάλλοντας ακόμη και την ανακατασκευή του στις προβλεπόμενες περιπτώσεις. Στόχος της διαδικασίας χαρακτηρισμού είναι να αποτρέψει την κατεδάφιση των διατηρητέων και σε δεύτερο επίπεδο να μη στερήσει το οικιστικό, πολεοδομικό και ευρύτερο περιβάλλον από μορφές σχεδιασμού, αντιλήψεις και εκφράσεις διακοσμητικής τέχνης, οι οποίες ανάγονται στην εποχή κατασκευής του αρχικού κτιρίου, ακόμη και αν πρόκειται να παραμείνουν ως αντίγραφα. Αυτή η προσέγγιση έχει υιοθετηθεί και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, ιδιαίτερα μετά τον Β΄ παγκόσμιο πόλεμο και τις καταστροφές που τον χαρακτηρίζουν.

Ως «νεώτερα μνημεία» χαρακτηρίζονται από το ΥΠΠΟΑ ορισμένα αξιόλογα κτίρια της νεώτερης και σύγχρονης αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, σύμφωνα με το άρθρο 6 του Ν.3028/2002. Ο ορισμός των κτιρίων ως μνημείων ερείδεται σε αξίες όμοιες με αυτές του Ν.4067/2012 που αποδίδει τον

χαρακτηρισμό του διατηρητέου και περιλαμβάνει μια δέσμευση (άρθρα 40, παρ.1 & 41 του Ν.4067/2012) για «διατήρηση της υλικής υπόστασης και της αυθεντικότητας του μνημείου». Εδώ ακριβώς δημιουργείται ένα θολό σημείο, αφού η ανακατασκευή ενός μνημείου συνεπάγεται την απουσία και αντικατάσταση του αυθεντικού υλικού. Επομένως η ανακατασκευή είναι εξ' ορισμού αντίθετη στην έννοια του μνημείου.

Απουσία βαθμών προστασίας.

Είτε πρόκειται για μνημεία είτε για διατηρητέα, βάσει νόμου έχουν την ίδια αντιμετώπιση, χωρίς ιδιαίτερες διαβαθμίσεις στην προστασία. Αυτό οπωσδήποτε δημιουργεί προβλήματα διαχείρισης, ενώ είναι προφανώς απαραίτητη η θεσμική πρόβλεψη κλιμάκωσης την προστασίας. Προς αυτή την κατεύθυνση κινείται το άρθρο 6, παρ. 4 του Ν.4067/2012 όπου υπάρχει πρόβλεψη για θέσπιση διαφορετικών κατηγοριών διατηρητέων. Ωστόσο, η σχετική Υπουργική Απόφαση δεν έχει εκδοθεί έως σήμερα.

Προσθήκες σε κτίρια του μεσοπολέμου.

Βάσει Ν.4067/2012 και σε ό,τι αφορά τη δυνατότητα προσθηκών σε διατηρητέα κτίρια, τις προβλέπει μόνο υπό την προϋπόθεση ότι ad verbum «δεν αλλοιώνονται τα στοιχεία που συντέιναν στον χαρακτηρισμό τους ως διατηρητέων». Αντιθέτως, ο αρχαιολογικός νόμος δεν προβλέπει κάτι αντίστοιχο για τα μνημεία και σχετικά θέματα κρίνονται ad hoc από διεθνείς κανόνες, συμβάσεις και Χάρτες. Βέβαια, για κτίρια του μεσοπολέμου δεν προκύπτει ζήτημα προσθηκών αφού η περίοδος κατασκευής τους (στην Αθήνα τουλάχιστον), χαρακτηρίστηκε από επέκταση περιοχών, μεγέθυνση του αστικού μητροπολιτικού χαρακτήρα, αύξηση του μεγέθους των νέων κτιρίων και παράλληλα μείωση της δυνατότητας περαιτέρω επέκτασής τους λόγω θέσπισης όρων δόμησης.

Τεχνολογία και μέθοδοι συντήρησης.

Η τεχνολογική πρόοδος που συντελέστηκε το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα καταγράφεται στο σώμα των κτιρίων του μεσοπολέμου, όπως και στα μεταγενέστερα, ως εκ τούτου η τεχνογνωσία στη συντήρησή τους δεν παρουσιάζει αποκλίσεις.

Ενεργειακή αναβάθμιση και αλλοιώσεις.

Τα κτίρια του μοντερνισμού, προκειμένου να αναβαθμιστούν ενεργειακά και να γίνουν λειτουργικά στο σήμερα, συναντάνε πλήθος προκλήσεων. Για παράδειγμα, η αντικατάσταση των εξωτερικών κουφωμάτων από νέα ενεργειακά με διπλά υαλοστάσια δεν αποτελεί πρόβλημα. Διαβάζοντας όμως στο παράδειγμα του κτιρίου γραφείων Δοξιάδη τη μορφή των κουφωμάτων ως έχουν σήμερα, βλέπουμε πως αποτελεί μια από τις πιο σημαντικές επεμβάσεις που άλλαξαν τον χαρακτήρα του κτιρίου. Μεγαλύτερα προβλήματα μπορεί να ανακύψουν στην περίπτωση εξωτερικής ή εσωτερικής

θερμομόνωσης όπου οι αλλοιώσεις σε στοιχεία που συντέιναν στο χαρακτηρισμό του κτιρίου, μάλλον είναι καθοριστικές.

Αυθεντικότητα της ύλης.

Τα κτίρια του Μοντέρνου κινήματος χαρακτηρίζονται από απλότητα, ειλικρίνεια, λειτουργικότητα, πλαστικότητα όγκου, ενώ για τις πιο μεγάλες κατασκευές γίνεται λόγος για αίσθηση μιας μέγα-γλυπτικής με αντίστοιχα απέρριπτη επεξεργασία όψεων. Η διακόσμηση περιορίζεται δε ελάχιστα στοιχεία, όπως έξοχα δείγματα εφαρμοσμένων τεχνών της μεταλλοτεχνίας που εκφράζεται στα κιγκλιδώματα και τις θύρες εισόδου. Γενικά τα κτίρια του Μοντέρνου κινήματος παρουσιάζουν συγγένειες τεχνολογικές με τα μεταγενέστερα κτίρια. Βέβαια, αυτό δεν τα καθιστά άτρωτα στον χρόνο, αφού και αυτά τα υλικά και τεχνολογίες έχουν πεπερασμένο χρόνο ζωής.

Έχοντας υπόψιν ότι σε ιδανικές συνθήκες το σπλισμένο σκυρόδεμα διατηρεί τις μηχανικές του αντοχές για εκατό χρόνια και πέραν αυτού του χρόνου απαιτείται ενίσχυση με σύγχρονες μεθόδους όπως μανδύες και gunite, τότε ας έχουμε κατά νου ότι πρόκειται για ιδιαίτερες επεμβατικές μεθόδους που αλλοιώνουν ως προς τη διαστασιολόγηση τουλάχιστον τα κτίρια. Εδώ ακριβώς προκύπτει ασυμβατότητα με τον Ν.3028/2002 περί χαρακτηρισμού ως νεώτερων μνημείων, ο οποίος δίνει βαρύτητα στην αυθεντικότητα της υλικής υπόστασης. Μήπως τελικά ως πεπερασμένος χρόνος ζωής δε θα πρέπει να λογίζεται ο ανθρώπινος χρόνος ζωής, αλλά να έχουμε υπόψιν τον μελλοντικό χρόνο και κληροδότηση στις επόμενες γενεές; Προσπαθώντας να προσεγγίσουμε πιθανές προκλήσεις που θα προκύψουν, αυτές συγκροτούνται στις εξής:

- Ποια ακριβώς είναι τα στοιχεία ενός Μοντέρνου κτιρίου που θα πρέπει να διατηρηθούν στο διηνεκές;
- Είναι οι άυλες αξίες και αρχές που το διέπουν, όπως αυτές έχουν εκφραστεί μέσα από τον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό;
- Η αρχική υλική του υπόσταση πράγματι τις εκφράζει και επομένως θα πρέπει να διατηρηθεί και αυτή και εάν ναι, με ποιόν τρόπο;
- Είναι αποδεκτή ή όχι μέσω της ανακατασκευής των διατηρητέων κτιρίων, η διατήρηση και προβολή των αξιών του Μοντέρνου κινήματος, όταν λόγω γήρανσης είναι η μόνη λύση με επανατοποθέτηση των αυθεντικών μελών όπου είναι δυνατό;

Καθεστώς προστασίας και πολεοδομική θεώρηση.

Πέραν του πλήθους μεμονωμένων κτιρίων υπάρχουν και αρκετές περιπτώσεις συνόλων και γειτονιών που οφείλουμε να εντάξουμε σε καθεστώς προστασίας. Ο χαρακτηρισμός τους πραγματοποιείται είτε με έκδοση σχετικού Προεδρικού Διατάγματος βάσει Ν.4067/2012 (ως ιστορικά κέντρα – παραδοσιακά τμήματα πόλεων), είτε με έκδοση Υπουργικής Απόφασης βάσει Ν.3028/2002 (ως αρχαιολογικοί χώροι ή/και ιστορικοί τόποι υπό προϋποθέσεις), ενώ δεν αποκλείεται να ικανοποιούνται και οι δύο συνθήκες

παράλληλα. Επειδή, οι περιοχές αυτές διαθέτουν εγκεκριμένα ρυμοτομικά σχέδια αναγόμενα στα τέλη του 19^{ου} αιώνα ή αρχές του 20^{ου} δεν αντιμετωπίζουν προβλήματα ρυμοτόμησης, σε αντίθεση με προγενέστερα διατηρητέα και μνημεία όπου ενίοτε απαιτείται τροποποίηση του σχεδίου πόλεως. Εξαιρέση αποτελούν μεμονωμένα κτίρια στον πολεοδομικό ιστό, όπως συμβαίνει με τις προαστιακές κατοικίες, όπου εντοπίζονται πλήθος προκλήσεων. Κύριο μέλημα των μελετητών θα πρέπει να είναι να μην προκληθούν εμπόδια στους πολεοδόμους μελετητές στο μέλλον.⁶

⁶ Γκανασούλης, Γ. (2018) *‘Η προστασία της μοντέρνας αρχιτεκτονικής στην Ελλάδα: θεσμικό πλαίσιο, προβλήματα εφαρμογής και σχετικοί προβληματισμοί’*. Σε Αθανασίου, Α., Δήμα, Λ., Καραλή, Τ. επιμ. Η Επιστροφή Του Μοντέρνου 25 Χρόνια Ελληνικό Docomomo. Αθήνα: futura.

2. Το παράδειγμα του κτιρίου γραφείων Δοξιάδη-ΑΤΙ και η μετασκευή σε κτίριο κατοικιών.

2.1 Γενικά στοιχεία και πλαίσιο μελέτης.

Σε έκταση, καταλαμβάνει ολόκληρο το Ο.Τ. 67052 στον Λυκαβηττό στην Αθήνα, που οριοθετείται από τις οδούς Λυκαβηττού, Στρατιωτικού Συνδέσμου 20-24, Δημοκρίτου και Ευέλπιδος και Ηλία Ρογκάκου (Περιφερειακή Λυκαβηττού). Ως κτίριο – σύμβολο της ελληνικής μεταπολεμικής μοντέρνας αρχιτεκτονικής, το κτίριο που στέγαζε κάποτε τα Γραφεία Δοξιάδη – ΑΤΙ, μετά από δύο δεκαετίες παρακμής, ενεργοποιείται μέσα από μια αμφιλεγόμενη προσέγγιση μετασκευής σε κτίριο 25 κατοικιών γνωστό ως “One Athens”, από το γραφείο Divercity,

Εν προκειμένω, η συζήτηση περιστρέφεται γύρω από κάποιους κύριους άξονες, δηλαδή:

1. την ριζική μετατροπή των χρήσεων,
2. την οργανική ένταξη στο φυσικό και δομημένο περιβάλλον,
3. την αλλοίωση της αρχικής μορφής του κτιρίου,
4. την καινοτομία και
5. το ζήτημα της διαχείρισης της συλλογικής μνήμης,

που συνδέεται με την αρχική χρήση και την προσωπικότητα του αρχιτέκτονα και πολεοδόμου Κωνσταντίνου Δοξιάδη (1913-1975). Μέρος των απαντήσεων εμπεριέχεται στο κέλυφος, με τη μορφή της λανθάνουσας δυναμικής. Υπάρχει ωστόσο και μια άλλη άποψη που βλέπει αυτή την προσέγγιση στα πλαίσια των απαιτήσεων της αγοράς, ως ευκαιρία να αρθεί η στατική, μορφολογική και λειτουργική απαξίωση.⁷ Ας έχουμε υπόψιν μας και κάποιες τολμηρές και εύστοχες παρεμβάσεις σε μοντέρνα κτίρια από άλλες χώρες με αντιφατική αλλαγή στην αρχική και δεύτερη χρήση, όπως το εργοστάσιο επεξεργασίας καπνού και σοκολάτας στο Rotterdam που σήμερα στεγάζει αρχιτεκτονικά γραφεία.

Το κτίριο Δοξιάδη, εξαιρετικά ενδιαφέρον, όχι υποταγμένο στη μορφολογική επεξεργασία αλλά μάλλον στην τυπολογική διερεύνηση, αποτέλεσε το αντικείμενο ενός κτιρίου που επανασχεδιάζεται και αλλάζει σε καθεστώς προστασίας. Το γραφείο Divercity σε μια μακρά και γόνιμη συζήτηση με το ΥΠΠΟ, δια του Κεντρικού Συμβουλίου Νεωτέρων Μνημείων κατέληξε πως το διακύβευμα εντοπιζόταν σε μια στρατηγική σχεδιασμού όπου το κτίριο θα επανασυνδέονταν με τη συλλογική ζωή και θα τόνιζε τα ιδιαίτερα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά του. Αρχές που και ο ίδιος ο δημιουργός του υπηρέτησε. Συγκεκριμένα, το Κεντρικό Συμβούλιο Νεωτέρων Μνημείων παραχώρησε την έγκρισή του με την προϋπόθεση διατήρησης των κλιμακούμενων όγκων, του ανοικτού αιθρίου, τα υπόλοιπα μοναδικά αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά του κτιρίου όπως οι κυκλικές σκάλες με το μεταλλικό κιγκλίδωμα και τις ξύλινες χειρολαβές, καθώς και τον κίονα και οργάνωση πλήρωσης των όψεων ως εικόνα της πόλης

και αρχιτεκτονικής έκφρασης του μοντερνισμού των μέσων του 20ου αιώνα. Ωστόσο, η διατήρηση και αποκατάσταση του κανάβου από σκυρόδεμα και η πλήρωση θα μπορούσε να αποκλίνει της υφιστάμενης.

εικόνα 1: συνολική άποψη του κτιριακού συγκροτήματος γραφείων Δοξιάδη, ως είχε στην αρχική του φάση.

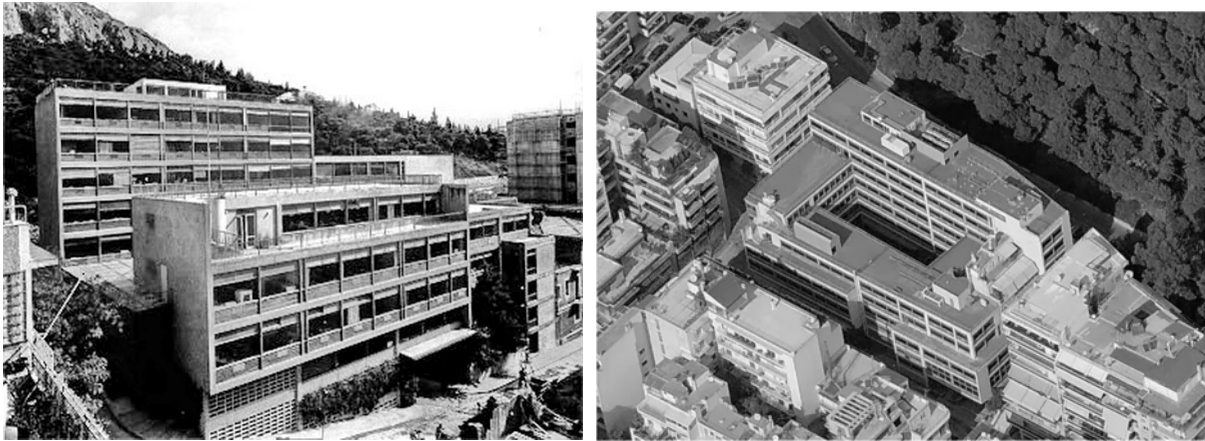
Ο επανασχεδιασμός του προσπαθεί να μετεξελίξει τις αντιλήψεις της πιεσμένης τυποποίησης του φέροντος οργανισμού και της τυπολογίας που είχε σχεδιάσει το γραφείο Δοξιάδη προς μια νέα μορφολογία του «κατοικείν» η οποία ανταποκρίνεται στα σύγχρονα ήθη και στους σύγχρονους τρόπους να ζει κανείς πλούσια στις παρυφές του Λυκαβηττού μέσα σε ένα διάσημο κτίριο γραφείων που κάποτε ζούσαν και δημιουργούσαν 400 και πλέον αρχιτέκτονες και άλλοι μηχανικοί πριν περίπου 60 χρόνια. Μέσα από αυτή τη ριζοσπαστική μετάβαση το νέο κτίριο σίγουρα δεν είναι το παλιό, αλλά το παλιό είναι ακόμη εκεί είναι μέσα στο νέο, μέσα σε αυτή την αντιφατική συνύπαρξη.

Εδώ τίθεται ένα κρίσιμο και πολύ σημαντικό ζήτημα. Η προστασία της μοντέρνας αρχιτεκτονικής μπορεί να αφορά επιλεγμένα κτίρια που θα αποκτήσουν χαρακτήρα μουσείου του εαυτού τους; Δηλαδή, επιλεγμένα κτίρια που θα επισκέπτεται κανείς την αρχική αρχιτεκτονική του; Την ίδια στιγμή το κρίσιμο ερώτημα για τη μάζα μοντέρνων κτιρίων που συνεχίζουν να υπάρχουν γύρω μας και συνεχίζουμε να ζούμε όπως ζούμε σήμερα, με ποιο τρόπο θα είναι σε ένα καθεστώς προστασίας και ταυτόχρονα ζωντανά; Με ποιο τρόπο δηλαδή θα παραμείνουν μοντέρνα όπως θέλανε οι μοντέρνοι, συμβατά όμως με τον παρόντα χρόνο με τους ζωντανούς ανθρώπους και τις ανάγκες τους. Πώς διατηρώντας ισχυρή την παρουσία της καταγωγής τους θα εμπεριέχουν την εξέλιξη του αρχικού τους νοήματος και της σημασίας τους απέχοντας από τον κίνδυνο της ιστορικοποίησής τους.

Ογκοπλαστικά, το κτίριο αποτελείται από τέσσερα διακριτά τμήματα, το πίσω κτίριο προς τον Λυκαβηττό, το οποίο σχεδιάστηκε για να στεγάζει το Γραφείο Δοξιάδη (έως τότε στεγάζονταν σε

διαφορετικά κτίρια στην Αθήνα), ενώ το μπροστινό τμήμα επί της οδού Στρατιωτικού Συνδέσμου, στέγαζε τις Σχολές Δοξιάδη. Τα κάθετα προς αυτά ενδιάμεσα κτίρια, που συνδέαν τα προηγούμενα, φιλοξενούσαν ευέλικτους χώρους πολλαπλών χρήσεων και λειτουργούσαν ως κοινόχρηστοι και των τεσσάρων κτιρίων. Το κτίριο Δοξιάδη άρχισε να κατασκευάζεται το 1957. Το πρώτο τμήμα επί των οδών Ηλία Ρογκάκου και Λυκαβητού, ολοκληρώθηκε τον Σεπτέμβριο του 1958 και στέγαζε τα Γραφεία. Το κτιριακό συγκρότημα όπως εμφανίζεται σήμερα, προέκυψε μετά από μια σειρά επεκτάσεων και προσθηκών, οι οποίες έγιναν μεταξύ 1958 και 1974. Συνολικά, για το συγκρότημα εκδόθηκαν 17 οικοδομικές άδειες.

Ο Κωνσταντίνος Δοξιάδης, ως ιδέα είχε συλλάβει το κτίριο ως ένα δυναμικά εξελισσόμενο και ελεγχόμενο περιβάλλον, το οποίο να δύναται μέσω της μετεξέλιξης και επέκτασής του να απαντά στις συνεχώς μεταβαλλόμενες κτιριολογικές του ανάγκες και στις νέες τεχνολογικές δυνατότητες. Η κατανόηση και εφαρμογή των εννοιών αυτών αποτελεί και την καρδιά της διαλεκτικής του Δοξιάδη.

εικόνα 2: η ογκοπλασία των κτιρίων (πριν την ολοκλήρωση του συγκροτήματος) σε συμφωνία με την φυσική κλίση του εδάφους.

εικόνα 3: ολοκληρωμένη άποψη της ογκοπλασίας του συγκροτήματος μετά την ολοκλήρωσή του.

Ο όγκος του κτιρίου, αρθρώνεται κλιμακωτά προς το Λυκαβητό, με την πίσω πτέρυγα να αριθμεί 8 επίπεδα, ενώ η μπροστινή 5. Στο κέντρο δημιουργείται ένα αίθριο, η καρδιά του συγκροτήματος. Οι χώροι των κτιρίων είναι διαμπερείς εξασφαλίζοντας φυσικό φωτισμό και αερισμό. Δεν υπάρχουν μόνιμα εσωτερικά χωρίσματα και κατακόρυφα φέροντα στοιχεία, δημιουργώντας έτσι άνετους ενιαίους χώρους εργασίας. Το βασικό στοιχείο σχεδιασμού που διατρέχει το κτίριο, είναι ο κánaβος βήματος 75 εκατοστών. Πρόκειται για την ελάχιστη απαιτούμενη επιφάνεια εργασίας κατ' άτομο, όπως καθορίζεται από το πλάτος γραφείου και την καρέκλα στην οποία κάθετα. Σε αυτή την λογική λοιπόν σχεδιάστηκε κάθε χώρος εργασίας, αποτελώντας ακέραιο πολλαπλάσιο του κánaβου. Με ελάχιστη διάσταση τα $4 \times 0,75 = 3,00\mu.$ για τους χώρους εργασίας και τα $2 \times 0,75 = 1,50\mu.$ ή $3 \times 0,75 = 2,25\mu.$, ανάλογα τις απαιτήσεις χώρου. Αντίστοιχα, ορίζονται και οι αποστάσεις του φέροντος οργανισμού του κτιρίου, με τα κατακόρυφα στοιχεία να διατάσσονται ανά $12 \times 0,75 = 9,00\mu.$

Ο λειτουργικός κánaβος αποτυπώνεται ευκρινώς στις όψεις, οι οποίες διαρθρώνονται από συνεχείς διατάξεις πανέλων πλάτους $3,00\mu.$, ως μοναδικά στοιχεία πλήρωσης των πλαισίων που ορίζονται

από κανάβο. Η μονάδα πλήρωσης της όψης, απαρτίζεται από ποδιά από σκυρόδεμα μέχρι το ύψος των 90 εκατοστών και κούφωμα με ένα σταθερό υαλοστάσιο και δύο ανοιγόμενους φεγγίτες. Οι φεγγίτες σε συνδυασμό με τη διαμπερότητα των χώρων εξασφαλίζουν τον ανεμπόδιο φυσικό φωτισμό και αερισμό. Πρόκειται δηλαδή για μια βιοκλιματική συμπεριφορά που απασχολούσε τον Δοξιάδη έντονα.

εικόνα 4: η διάταξη των κουφωμάτων ως είχε αρχικά, στα επαναλαμβανόμενα πλαίσια του κανάβου των όψεων.

Τα κουφώματα, όπως περιγράφησαν δεν σώζονται, αφού αντικαταστάθηκαν στα μέσα της δεκαετίας του '90, κατά την τελευταία ανακαίνιση. Ήταν ξύλινα με εξωτερική επένδυση από αλουμίνιο, έφεραν ρυθμιζόμενες περσίδες σκίασης από αλουμίνιο. Κατά την αντικατάστασή τους τοποθετήθηκαν μη ανοιγόμενα κουφώματα αλουμινίου. Αλλοιώθηκαν έτσι οι όψεις, αλλά κυρίως καταργήθηκε η βιοκλιματική συμπεριφορά. Ακόμη, τα εσωτερικά κινητά ξύλινα διαχωριστικά είχαν αποξηλωθεί σε προηγούμενο χρόνο (μετά την μετακόμιση του γραφείου Δοξιάδη) και αντικατασταθεί με σταθερά χωρίσματα γυψοσανίδας. Τη στιγμή που παρελήφθη το κτίριο, διέφερε από την αρχική του εντύπωση. Μια σειρά επεμβάσεων στον χρόνο το είχαν αλλοιώσει αρκετά.

Για αρκετά χρόνια έμενε ερειπωμένο με αρκετά τμήματα να μένουν κλειστά και σημαντικές αλλαγές να το έχουν αλλοιώσει εξωτερικά και εσωτερικά. Ωστόσο, στη συλλογική μνήμη της πόλης, παρέμενε ισχυρά καταγεγραμμένο αφενός λόγω της ιστορίας του και αφετέρου λόγω του συσχετισμού του με

τον προσωπικό μύθο του Κωνσταντίνου Δοξιάδη. Το 2008 με την αλλαγή του ιδιοκτησιακού καθεστώτος, ξεκίνησε και η μετατροπή του κτιρίου.⁸

Το παράδειγμα επανάχρησης του κτιρίου γραφείων Δοξιάδη αποτελεί ένα από τα πιο εμβληματικά παραδείγματα μιας συζήτησης. Πρόκειται για μια ανοικτή συζήτηση που παραμένει τέτοια όσο έχουμε να αντιμετωπίσουμε κελύφη, απόθεμα που μάλλον δε θα κατεδαφίσουμε τα επόμενα χρόνια. Το κέλυφος αυτό είναι οπωσδήποτε μοντέρνο, αλλά θα πρέπει να επαναχρησιμοποιήσουμε με ένα σύγχρονο και μελλοντικό τρόπο. Αυτό είναι από μόνο του εξαιρετικά ενδιαφέρον, προκλητικό και αντιφατικό. Η εν λόγω επέμβαση τροφοδοτεί και μια συζήτηση σχετικά με το ζήτημα της διατήρησης του χαρακτήρα και των αξιών της μοντέρνας αρχιτεκτονικής, καθώς και του βαθμού ανοχής στη μεταβολή των χαρακτηριστικών της.

Θα πρέπει να γνωρίζουμε ότι η παρέμβαση αυτή έγινε σωστικά εν εσχάτοις την ώρα που το κτίριο άλλαζε. Εκείνη την ώρα δε μπορούσε κανείς να σταματήσει την αλλαγή. Ο ίδιος ο Δοξιάδης φαίνεται να είχε εκφράσει την πεποίθηση πως δε θα φανταζόταν ένα κτίριο γραφείων να κηρύσσεται μνημείο. Αυτό είτε θα έπρεπε να εξελιχθεί είτε να εξαφανιστεί. Όσα κρατήθηκαν εν μέσω αλλαγών έχουν τελικά ένα πάρα πολύ μεγάλο ενδιαφέρον. Δεν έχει χαθεί εντελώς το κτίριο, υπάρχει ακόμη εκεί και ενδεχομένως, αν είχε παραμείνει δε θα μπορούσαμε να το κατοικήσουμε.

2.2 Μετασκευή και μνήμη.

Η έννοια της μνήμης αντιληπτή ως δυναμική διαδικασία και στο πλαίσιο του νέου κτιριολογικού προγράμματος αποτέλεσε τον σκελετό της στρατηγικής για την ορθή ένταξη του κτιρίου στο παρόν και το μέλλον. Ο σεβασμός στο ιστορικό παρελθόν του κτιρίου δε σημαίνει την προσκόλληση σε αυτό, αντιθέτως μέσα από την επόμενη φάση ζωής του κτιρίου θα πρέπει να αναδεικνύεται η ιστορία του. Βασιζόμενοι στις απόψεις του Δοξιάδη για μετεξέλιξη του κτιρίου στον χρόνο, ένταξη στον αστικό ιστό και ανασύσταση της ανθρώπινης κοινότητας που το κατοικεί, επιχειρήθηκε μια δυναμική ανατροφοδότηση του κτιρίου, με ηχηρές παρεμβάσεις ακόμα και στις όψεις. Λόγω του εντελώς διαφορετικού κτιριολογικού προγράμματος, οι ανάγκες οπωσδήποτε απαιτούσαν σοβαρές αλλαγές στο κέλυφος, τόσο με εσωτερικές διαρρυθμίσεις, όσο και στις όψεις με νέα στοιχεία πλήρωσης, τα οποία επηρέασαν τον αρχιτεκτονικό χαρακτήρα του κτιρίου.

Ας μην ξεχνάμε ότι ο δρόμος που μας υποδεικνύει ο μοντερνισμός δεν είναι απλά η ανάγνωση της μορφής, αλλά η διάγνωση των βαθύτερων αιτιών που τη γέννησαν. Αφορμές για εννοιολόγηση βρίσκονται παντού και η σύνδεση με όλο το χρονικό φάσμα του παρελθόντος μοιάζει αναπόφευκτο. Αυτό σαφώς εμπλουτίζει τη γνώση μας για την ιστορία μας και την ταυτότητά μας ως αρχιτέκτονες. Οι διαδικασίες κατανόησης δεν είναι άκαμπτες. Ιδιαίτερα αποτελεσματική έχει αποδειχθεί η φιλοσοφία και οι αφηρημένες έννοιες που κατέκτησε με τόσο κόπο το μοντέρνο.

⁸ Αθανασίου, Α., Δήμα, Λ., Καραλή, Τ. (Επιμ.) (2018) Η Επιστροφή Του Μοντέρνου 25 Χρόνια Ελληνικό Docomomo: μετασκευή κτιρίου γραφείων Δοξιάδη – ΑΤΙ σε κτίριο κατοικιών (ONE ATHENS). Αθήνα: futura.

Η θεωρία και η κριτική της αρχιτεκτονικής είναι απαραίτητα εφόδια για έναν ενεργό αρχιτέκτονα, αλλά και για τις επόμενες γενιές αρχιτεκτόνων. Μόνο μέσα από την ουσιαστική γνώση του παρελθόντος και την κριτική θεώρηση είναι εφικτό να σχεδιάσουμε στο σήμερα και το αύριο. Η αξία αυτή όμως δεν είναι αναγνωρισμένη σε όλες τις χώρες του κόσμου. Δεν αποτελεί κοινό τόπο η πεποίθηση ότι το θεωρητικό υπόβαθρο και η πρωτοπορία στην αρχιτεκτονική είναι άρρηκτα συνδεδεμένες.⁹

Κατά το πέρασμα σε μια επόμενη μα όχι τελική φάση των κτιρίων, αυτή που συνεχίζουν να στέκουν ως ερείπια, απαιτεί ιδιαίτερη ερμηνεία και μεταχείριση. Η έννοια του ερειπίου ως αναπόφευκτη κατάσταση ενυπάρχει αν όχι από τη στιγμή δημιουργίας του αρχιτεκτονικού έργου και τη διαδικασία σύλληψής του, τότε σίγουρα από τις συνθήκες ζωής του. Θα πρέπει να διαχωρίσουμε βέβαια το ερείπιο που έχει προκύψει έπειτα από φυσικές διαδικασίες γήρανσης του υλικού και το ερείπιο που έχει προκύψει βίαια ή προγραμματισμένα. Σε κάθε περίπτωση γίνεται λόγος για ασυνέχεια και ανοίγεται μια συζήτηση σχετικά με τις συνθήκες και τον ρόλο του σχεδιασμού. Συνήθως, έπεται η διαδικασία αποκατάστασης, η οποία ακολουθεί διαφορετικούς χειρισμούς ανά περίπτωση. Ειδικά, για τις περιπτώσεις ερειπίων που έχουν προκύψει με φυσική γήρανση και εγκατάλειψη απαιτείται ευαίσθητη ανάλυση της σύστασης του έργου, των συνθηκών δημιουργίας του, του κοινωνικού του ρόλου και της υπόστασής του στον αστικό ιστό. Η ποιητική του θραύσματος ακόμα και η ad hoc ανάδειξη του ερειπίου ως ερείπιο, πρέπει να διαχωρίζεται διακριτά και με τεκμηρίωση από μια δυναμική αποκατάσταση και επανάχρηση.

Ωστόσο, υπάρχει και μια άλλη όψη των κτιρίων, που τα κάνει ιδιαίτερος ενδιαφέροντα. Τα έργα ως συνεχή non finito που συνεχώς μετατρέπονται, συμπληρώνονται, μεταλλάσσονται, εμφανίζονται ως ευκαιρία δημιουργικότητας προσδίδοντας μια ιδιαίτερη ταυτότητα στα έργα. Τα διαφορετικά κατασκευαστικά και ιστορικά στρώματα που φέρει ένα κτίριο δημιουργούν πεδίο ανάγνωσής τους. Ακόμα ενεργοποιούν την αντίληψή μας για κάθε έργο να το δούμε ως ένα αέναο non finite, άσχετα αν οφείλει να στέκεται ως ολοκληρωμένο σε κάθε χρονική στιγμή. Ο καταλληλότερος βέβαια για να προτείνει μια προσθήκη ή αλλαγή στο έργο σαφώς είναι ο ίδιος ο δημιουργός του, που το γνωρίζει καλύτερα από τον καθένα. Πολλές φορές αυτό είναι αδύνατο, αφού οι αλλαγές γίνονται μετά τον θάνατο των δημιουργών τους. Σε κάθε περίπτωση βέβαια, ο μετασχηματισμός και η επανάχρηση των κτιρίων του μοντέρνου κινήματος θα πρέπει να μελετάται με τους όρους του ανοικτού έργου.

2.3 Μετασκευή και λειτουργία. Μουσειοποίηση ή ενεργό κέλυφος;

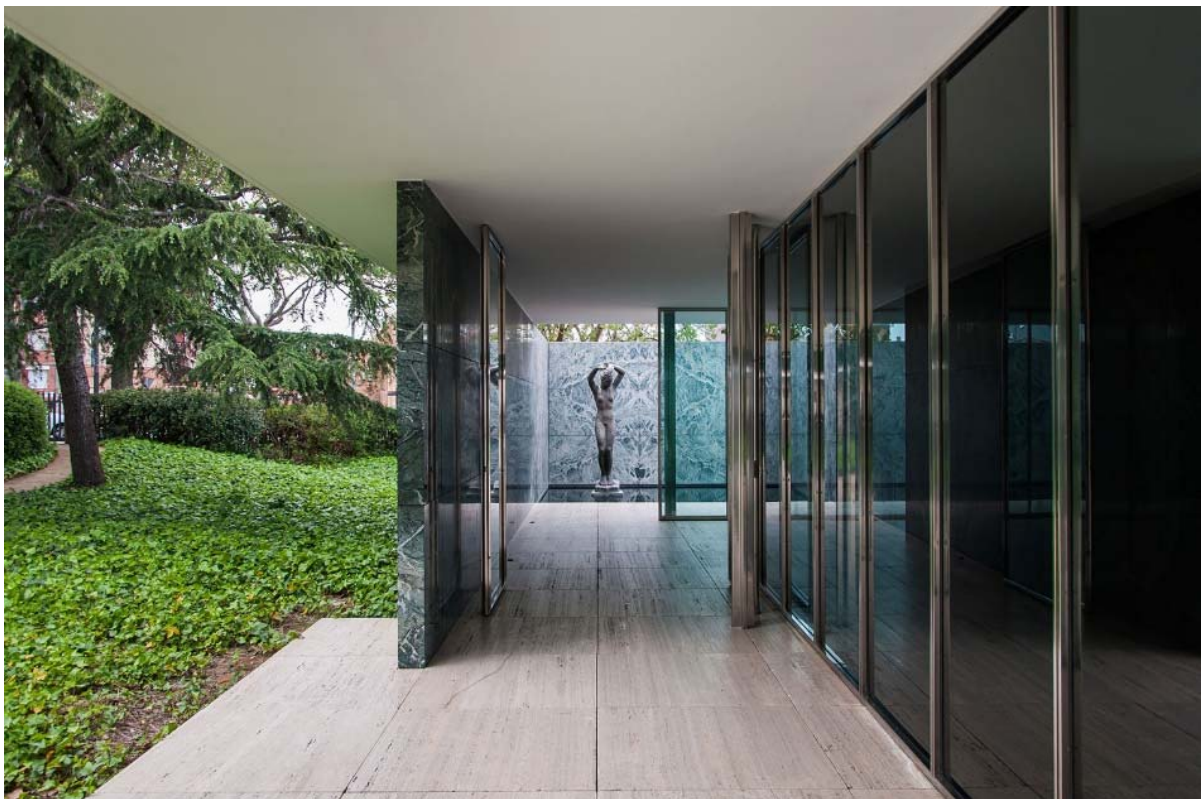
Σε άλλες περιπτώσεις, όπου τα μοντέρνα κτίρια προκαλούν το ενδιαφέρον της πολιτείας περνούν σε καθεστώς χαρακτηρισμού από το Υπουργείο Πολιτισμού και υποβάλλονται σε διαδικασίες μουσειοποίησης. Τέτοια παραδείγματα αποτελούν η villa Savoye και το περίπτερο της Βαρκελώνης

⁹ Ποταμιάνος, Ι. (2007) 'Ορισμένες αρχές του μοντέρνου και η διδασκαλία της ιστορίας της αρχιτεκτονικής'. Σε Αμερικάνου, Ε., Εξαρχόπουλος, Π. επιμ. Μοντερνισμός Και Αρχιτεκτονική Εκπαίδευση. Αθήνα: futura.

του Mies van der Rohe, που παραμένουν ως εξαιρετικά διδακτικά παραδείγματα αναλλοίωτα στον χρόνο. Ωστόσο, η μοντέρνα αρχιτεκτονική δεν οραματιζόταν έναν τέτοιο ρόλο, αλλά ούτε και η ίδια η κοινωνία ονειρεύεται ένα τέτοιο καθεστώς.

εικόνα 5: κατάσταση διατήρησης της villa Savoye μετά την τελευταία αποκατάσταση του 2010.

εικόνα 6: κατάσταση διατήρησης του περιπτέρου της Βαρκελώνης του Mies van der Rohe.

Στον αντίποδα συναντάμε τολμηρές και υποδειγματικές αλλαγές μοντέρνων κτιρίων όπως αυτή του εργοστασίου επεξεργασίας καπνού, καφέ ή τσαγιού Van Nelle στο Rotterdam, που μετατράπηκε σε

κτίριο γραφείων και εκδηλώσεων και στεγάζει τεχνικά και καλλιτεχνικά επαγγέλματα, με φιλικές παρεμβάσεις στο αρχικό κτίριο. Μάλλον εδώ υπάρχει πεδίο περιγραφής ενός νέου αξιολογικού μηχανισμού με ερείσματα στις ίδιες τις αρχές και αξίες του μοντερνισμού. Ακόμα καλύτερα να συνεχίζει τη ζωή του με τους όρους που σχεδιάστηκε, επικαιροποιημένες γιατί όχι από τον ίδιο τον αρχιτέκτονα όπως συνέβη με τον Le Corbusier στην περίπτωση αποκατάστασης της villa Savoye.¹⁰

εικόνα 7: εσωτερική άποψη του εργοστασίου Van Nelle στο Rotterdam μετά την πρόταση επανάχρησης.

Το εντυπωσιακό με την Villa Savoye ήταν ότι την πρώτη πιθανή μελέτη αποκατάστασης συνέταξε ο Jean Tibuson και ενέκρινε ο ίδιος ο Le Corbusier. Απόδειξη αποτελεί η ιδιόχειρη σημείωση επάνω στα σχέδια: “τα χρώματα θα σας τα υποδείξω εγώ μόλις έρθει η ώρα”. Ο θάνατος όμως πρόλαβε τον Le Corbusier τον Αύγουστο του 1965, λίγο πριν την ολοκλήρωση της επίσημης διαδικασίας ανακήρυξης, στις 26 Νοεμβρίου του ίδιου έτους. Τη μαχητική διεκδίκηση να διασωθεί από την κατεδάφιση έδωσαν από κοινού ο Le Corbusier με τον Gedion απέναντι στον δήμαρχο του Poissy, ο οποίος ήθελε το οικόπεδο να οικοδομήσει ένα νέο σχολείο. Ο πόλεμος δεν ήταν εύκολος, αφού χρειάστηκε να συστρατευθούν πολλοί ακαδημαϊκοί στο πλευρό του Le Corbusier και τελικά να αγοραστεί με κρατικά χρήματα. Η διαδικασίες για να κηρυχθεί η villa διατηρητέα εκκίνησαν 8 Ιανουαρίου 1965, 56 χρόνια από σήμερα. Αυτό μάλιστα ήταν το εναρκτήριο λάκτισμα, αφού αποτέλεσε την αφετηρία χαρακτηρισμού πολλών κτιρίων σε διατηρητέα.

¹⁰ Τουρνικιώτης, Π. (2010) ‘Το ελληνικό μοντέρνο και η πρόκληση της αλλαγής’. Σε Ρόδη, Α., Τουρνικιώτης, Π. επιμ. Εκδόχες Του Μοντέρνου Στην Αθήνα Του Μεσοπολέμου. Αθήνα: futura.

Σε πρώτη φάση όμως η Villa Savoye αφού αποκαταστάθηκε κατέστη επισκέψιμη και έγινε διατηρητέο έκθεμα του εαυτού της, χάνοντας έτσι την λειτουργία της. Ακολούθησαν βέβαια και άλλες αποκαταστάσεις του ίδιου μνημείου, με την δεύτερη 30 μόλις χρόνια μετά την πρώτη. Ακολούθησαν αρκετές ακόμη με τελευταία αυτή του 2010. Οι διαφωνίες αφορούσαν την προσέγγιση των μελετητών και θα είχαν αποφευχθεί εάν η προσέγγιση ήταν σύμφωνα με την κοινώς αποδεκτή εικόνα της villa Savoye που έχουμε περί το 1930. Ωστόσο, η πραγματική αρχική κατάσταση και υλικότητα του κτιρίου έγινε γνωστή μετά από διερευνητικές τομές στο κελυφός του και αποκάλυψαν μια άλλη εικόνα από αυτή των αποκαταστάσεων που αποδίδουν το γνωστό άσπρο κτίριο. Ο 20^{ος} αιώνας μας άφησε πολύ σύνθετες και εξειδικευμένες αποκαταστάσεις. Η τεκμηριώσεις μας γνωστοποιούν την τεχνολογία και την κατασκευαστική λεπτομέρεια της εποχής.¹¹

2.4 Μετασκευή - κελυφος και δομικά στοιχεία.

Η στρατηγική της αποκατάστασης του κτιρίου γραφείων Δοξιάδη προκάλεσε μια μακρά και ενδιαφέρουσα συζήτηση μεταξύ των αρμόδιων θεσμικών παραγόντων, σχετικά με τον χειρισμό κτιρίων του Μοντέρνου Κινήματος εν γένει. Σε αυτόν τον διάλογο βαρύνουσα σημασία είχε το Υπουργείο Πολιτισμού, μέσω του Κεντρικού Συμβουλίου Νεωτέρων Μνημείων. Αυτό ενέκρινε την εν λόγω αρχιτεκτονική πρόταση του γραφείου Diversity, με κύρια στοιχεία διατήρησης του αρχικού κελύφους, την οργάνωση γύρω από το αίθριο, την κλιμάκωση των κτιριακών όγκων να ακολουθεί τις κλίσεις εδάφους, τα ιδιαίτερα αρχιτεκτονικά στοιχεία όπως τα κυκλικά κλιμακοστάσια και τέλος την διατήρηση του κανάβου στις όψεις.

εικόνα 8: άποψη του αιθρίου του κτιρίου γραφείων Δοξιάδη κατά την πρώτη φάση λειτουργίας του.

εικόνα 9: άποψη του κυκλικού κλιμακοστασίου όπως διατηρούνταν πριν τις εργασίες της τελευταίας μετασκευής.

¹¹ Τσιαμπάος, Κ. (2019/2021) 'Οι τρεις μάχες της Μοντέρνας Αρχιτεκτονικής', 06/02/2019. Διαθέσιμο στο: <https://www.archetype.gr/blog/arthro/i-tris-maches-tis-monternas-architektonikis> [16/03/2021]

Γενικότερα και σε ό,τι αφορά τα κελύφη της μεσοπολεμικής και μεταπολεμικής περιόδου, το κύριο πρόβλημα επανάχρησης εντοπίζεται στην χωρική διαρρύθμιση και τον μηχανολογικό τους εξοπλισμό κατά κύριο λόγο. Πολύ λιγότερο στον στατικό τους φορέα από οπλισμένο σκυρόδεμα, αφού πρόκειται για κτίρια με πολλά χρόνια ζωής ακόμα. Μία ακόμη παράμετρος που πρέπει να έχουμε υπόψιν είναι ότι τα ανενεργά κελύφη του μοντέρνου κινήματος ως επί το πλείστον βρίσκονται σε αστικά κέντρα. Επομένως η ποικιλία των νέων απαιτούμενων χρήσεων πολλές φορές ενδέχεται να δημιουργεί ασυμβίβαστο με τις υφιστάμενες υποδομές, προκαλώντας σημαντικές αλλοιώσεις, ιστορικές και κοινωνικές ασυνέχειες. Η αστική ανανέωση λοιπόν οφείλει να αποτελείται σε μια βιώσιμη ανάπτυξη μέσα από δημιουργικές προτάσεις, χωρίς σκηνοθεσίες και διαφημιστικά τεχνάσματα και μόνο γνώμονα την εκτίναξη του οικονομικού κέρδους σε όρους real estate.

Να επισημάνουμε όμως, ότι ακριβώς εδώ είναι που πρέπει να προσέξουμε, ώστε οι μεταβολές να είναι αναστρέψιμες και να προσαρμόζονται κάθε φορά με τον απαιτούμενο σεβασμό στο υπάρχων υπόβαθρο. Όπου κρίνεται ότι το κτιριακό απόθεμα έχει ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό και ιστορικό ενδιαφέρον, η διατήρηση του κτιρίου αποτελεί μονόδρομο. Τυχόν αλλοιώσεις δεν είναι αποδεκτές. Επιτρέπονται μόνο συντήρηση και ανανέωση μηχανολογικού εξοπλισμού. Η αντικατάσταση στοιχείων πρέπει να γίνεται με τα ίδια υλικά και αναλογίες. Οι νέες προτεινόμενες χρήσεις δε θα πρέπει να αλλοιώνουν τα κτίρια και οι τυχόν προσθήκες για λειτουργικούς λόγους να γίνονται με τρόπο αναστρέψιμο, χωρίς να αλλοιώνουν τις όψεις. Αντίστοιχα, πρέπει να διατηρούνται οι κινήσεις εντός του κτιρίου, οριζόντιες και κατακόρυφες. Σε κάθε περίπτωση, οι μελετητές θα πρέπει να αναζητούν καλές πρακτικές μέσα από μελέτες διεθνών παραδειγμάτων αστικής ανάπτυξης, αλλά και μεμονωμένων κτιρίων.¹²

Να μην παραλείψουμε επίσης τη σύγχυση που συχνά συμβαίνει σήμερα μεταξύ άκρατης τεχνοκρατίας και ορθολογισμού. Η έκφραση μιας ολόκληρης εποχής δεν είναι δυνατό να εξαντλείται μόνο στα τεχνολογικά της επιτεύγματα. Ας διδαχτούμε από τους μοντέρνους. Ας έχουμε κατά νου τα λόγια του Le Corbusier στους φοιτητές του:

«Το να δείξεις ή όχι τα υποστυλώματα που εξάλλου εκτελούν φρόνιμα τη δουλειά τους να φέρουν το κτίριο, αυτό πια είναι προσωπικό θέμα αισθητικής το οποίο δεν υπάρχει καμία ανάγκη να προδικάσουμε[...] Το σημερινό πρόβλημα είναι σοβαρότερο: Τι είναι αυτό που θέλουμε να κτίσουμε; Η υγεία που πρέπει να μπει σ' ένα σύστημα κατασκευής είναι της ίδιας τάξης με εκείνη που πρέπει να διέπει το πρόγραμμα και να το εκφράζει με την κάτοψη και την τομή. Σ' αυτά τα πράγματα

¹² Ρόδη, Α. (2010) *Πρόταση χρηστικής βιωσιμότητας των μεσοπολεμικών πολυκατοικιών*. Σε Ρόδη, Α., Τουρνικιώτης, Π. επιμ. Εκδοχές Του Μοντέρνου Στην Αθήνα Του Μεσοπολέμου. Αθήνα: futura.

ακριβώς που δεν είναι επιφανειακά, αλλά ουσιαστικά, παίζεται η μοίρα της αρχιτεκτονικής».¹³

Εν προκειμένω, στο παράδειγμα μελέτης, τα στοιχεία πλήρωσης, μέσα από τρεις παραλλαγές, έρχονται να καλύψουν τις ανάγκες κατοικίας πλέον και όχι χώρου γραφείων. Οι τρεις παραλλαγές αντιστοιχούν σε βαθμούς ιδιωτικότητας των κατοικιών. Για τους χώρους αυξημένης ιδιωτικότητας χρησιμοποιήθηκε μάρμαρο Αλιβερίου, ένα υλικό που είχε επιλέξει και ο ίδιος ο Δοξιάδης για το συγκρότημα. Αμέσως επόμενα, για χώρους ελεγχόμενης θέασης επιλέχθηκε το φωτοδιαπερατό σκυρόδεμα, ένα υλικό στην αιχμή της τεχνολογίας και σε πρώτη εφαρμογή στην Ελλάδα. Τέλος, σε χώρους διημέρευσης επιλέχθηκε το κρύσταλλο. Έτσι η θέα έμεινε ανεμπόδιση στους διαμπερείς χώρους, από τον λόφο του Λυκαβηττού έως την πόλη και την Ακρόπολη. Εσωτερικά, στις μονάδες κατοικίας, συναντούμε στοιχεία όπως το δάπεδο ψαροκόκαλο και το μάρμαρο στα λουτρά, που τις αναφορές τους έχουν στην αθηναϊκή πολυκατοικία του '60 και '70. Στους χώρους διημέρευσης η πλάκες Zoellner μένουν εμφανείς σε υπόμνηση της ιστορίας του κτιρίου. Τα νέα λιτά κουφώματα στους διαμπερείς χώρους, αναδεικνύουν τη θέαση και τη σχέση με την πόλη και τη φύση, που βρίσκονται σε άμεση σχέση. Όπως λέει ο σεφ Ferrà Adrià:

«Η μαγειρική όπως και η αρχιτεκτονική, εκδηλώνεται στην κατασκευή της. [...] Όμως, ακόμα και χρησιμοποιώντας το καλύτερο μάρμαρο ή το ποιοτικότερο χαβιάρι, η επιτυχία δεν είναι εγγυημένη. Η αρχιτεκτονική, όπως και η μαγειρική, εξελίσσεται και διαρκεί δημιουργώντας αναμνήσεις, γεύσεις και ιδιοσυγκρασίες».¹⁴

¹³ Παπαγιαννόπουλος, Γ. (2007) 'Όταν το μοντέρνο γίνεται κανόνας'. Σε Αμερικάνου, Ε., Εξαρχόπουλος, Π. επιμ. Μοντερνισμός Και Αρχιτεκτονική Εκπαίδευση. Αθήνα: futura.

¹⁴ Ψυχούλης, Α., (2015) 'Το κτίριο σαν ένα γέυμα'. Σε Κοτιώνης, Ζ., Τζιρτζιλιάκης, Γ. επιμ. Συμβιώσεις, Η Αρχιτεκτονική Στην Εποχή Των Φυσικοπολιτισμών Και Της Τεχνητής Φύσης. Αθήνα: εκδόσεις Καστανιώτη.

εικόνα 10: τα τρία υλικά στα στοιχεία πλήρωσης ως απάντηση στον βαθμό ιδιωτικότητας.

εικόνα 11: οι εμφανείς πλάκες Zoellner σε ανάμνηση του αρχικού κτιρίου και το ξύλινο δάπεδο σε διάταξη ψαροκόκαλο ως αναφορά στην αθηναϊκή πολυκατοικία του '60 και '70.

2.5 Μετασκευή και μορφολογικά χαρακτηριστικά.

Μείζον ζήτημα κατά την αποκατάσταση ήταν η διαχείριση της όψης τόσο σε επίπεδο τεχνικό, όσο και σε επίπεδο πρότασης, ώστε να μην αλλοιωθεί ο αρχικός κάναβος με τις αναλογίες του και ταυτόχρονα να αποτελεί το κατάλληλο υπόβαθρο για τα στοιχεία πλήρωσης. Εν προκειμένω, υιοθετήθηκε μια στρατηγική αποκατάστασης, η οποία δεν έμεινε προσηλωμένη στη διατήρηση των όψεων (facadism), αλλά κράτησε ως μπούσουλα τη δομοστατική διάρθρωση (κάνναβο) του κτιρίου, που αποτελεί και θεμελιώδες γνώρισμα της μοντέρνας αρχιτεκτονικής. Η απόφαση αυτή βέβαια πάρθηκε χάριν της νέας χρήσης ως κτίριο κατοικιών, που απαιτούσε μια διαφορετική διαχείριση των όψεων και στοιχείων πλήρωσης σε σχέση με ένα κτίριο γραφείων. Ως μελέτη περίπτωσης λοιπόν, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι αποτελεί συνεισφορά στη μεθοδολογία αποκατάστασης των μοντέρνων συγκροτημάτων.

εικόνα 12: άποψη της δυτικής όψης του κτιρίου One Athens (αρχικά κτίριο Σχολής Δοξιάδη) μετά τις εργασίες μετασκευής και διατηρώντας την αρχική δομοστατική διάρθρωση.

εικόνα 13: άποψη της ανατολικής όψης του κτιρίου One Athens (αρχικά κτίριο Γραφείων Δοξιάδη) μετά τις εργασίες μετασκευής και διατηρώντας την αρχική δομοστατική διάρθρωση.

Ιδιαίτερα δε για χρήσεις κατοικίας πρέπει να επανεξετάσουμε τη θεμελιώδη έννοια του κατοικείν και τους συμβολισμούς που εμπεριέχει, τόσο υλικά σε επίπεδο έργου, όσο και σε επίπεδο διαμόρφωσης της ανθρώπινης προσωπικότητας και συμπεριφοράς στο ατομικό και συλλογικό. Κατά γενική ομολογία, η πλειοψηφία του ενδιαφερόμενου κοινού τείνει να κοιτάζει προς μια μη ποιητική αρχιτεκτονική, συρρικνωμένη σε καταναλωτικά πρότυπα, εύπεπτη με έντονα στοιχεία αυτοαναφορικότητας. Οι καταβολές όμως αυτών των τάσεων εντοπίζονται στην κυρίαρχη στάση ζωής υποστηριζόμενες από πολιτικές των ΜΜΕ και εκμετάλλευσης γης. Οι τάσεις αυτές παρουσιάζουν έντονη αύξηση από τα τέλη του 20^{ου} αιώνα και έπειτα.¹⁵

«Σε μια εποχή των δεδομένων της κατανάλωσης και της εικόνας, όπου η αρχιτεκτονική κρίνεται από τα εμπορικά ή επιδερμικά χαρακτηριστικά της, ή καταναλώνεται σε αυτάρεσκους εντυπωσιασμούς ή στείρους μινιμαλισμούς, απονευρωμένη από την τεχνική, καλλιτεχνική αλλά και την

¹⁵ Φατούρος, Δ. (2003) *Η Επιμονή Της Αρχιτεκτονικής: πέντε συσχετίσεις: το ερείπιο. Το εφήμερο. Το industrial design. Η πόλη και η πολλαπλή πόλη. Το μη τελειωμένο έργο, το non finite*. Τρίτη έκδοση. Αθήνα: εκδόσεις Καστανιώτη.

κοινωνική της διάσταση, αποκτά μεγαλύτερη αξία, και μάλιστα παιδευτική, ο τρόπος του μοντέρνου».¹⁶

Είναι δυστυχώς σύγχρονη πραγματικότητα η εικονολατρία στην αρχιτεκτονική, η οποία συμπορεύεται με την έλλειψη αισθητικών κριτηρίων και παιδείας εν γένει. Η επιβολή σκηνογραφικών ξενόφερτων προτύπων που εγκαθιδρύονται ολοένα και περισσότερο στην ελληνική πραγματικότητα, οπωσδήποτε αποτυπώνονται και στην γενική αντιμετώπιση της αρχιτεκτονικής μας κληρονομιάς. Οι όποιες επεμβάσεις συντελούνται είτε με στόχο την αντιμετώπιση της φυσικής γήρανσης της ύλης του έργου, είτε με αφορμή την αλλαγή χρήσης του αντικειμένου, δεν θα πρέπει να περιλαμβάνουν τακτικές όπως κατεδάφιση ή ολοκληρωτική αλλοίωση, αφού τα σύγχρονα τεχνολογικά μέσα παρέχουν τη δυνατότητα ευελιξίας των παρεμβάσεων εγγυώμενα το τελικό αποτέλεσμα. Ο πραγματικός κίνδυνος μάλλον εντοπίζεται στους ιθύνοντες, θεσμικούς και μη, ως προς τις τακτικές ενσωμάτωσης της αισθητικής, κοινωνικής και ιστορικής αξίας των κτιρίων ως στοιχεία την πόλης και της εξέλιξής της.¹⁷

Ας έχουμε κατά νου όταν σχεδιάζουμε ότι σημασία έχει το μη μετρήσιμο όπως έλεγε ο Louis Kahn στους φοιτητές του, αυτό που συμπυκνώνει την ουσία του έργου, πέρα από κάθε κτιριολογικό πρόγραμμα που επιβάλλει χώρους με συγκεκριμένα τετραγωνικά μέτρα και διαστάσεις.

«Αυτό που θα πρέπει να αποτελεί το κίνητρο για κάθε αρχιτεκτονική πρόταση που βασίζεται στην ιδέα ότι το κάθε κτίριο πρέπει να είναι πιστό στη φύση του και να αποτελεί έναν κόσμο μέσα στον κόσμο.»¹⁸

Οι όροι κερδοσκοπίας και τεχνολογικής επιβολής με τους οποίους συχνά συνδιαλέγονται τα αρχιτεκτονικά έργα, δεν σχετίζονται με όρους διαβίωσης και συμβίωσης. Ο ανθρώπινος παράγοντας και η κοινωνική του διάσταση μπαίνουν σε δεύτερη μοίρα.¹⁹ Η προσέγγιση της αρχιτεκτονικής

¹⁶ Ξανθή, Θ. (2007) 'Η διδακτική του χώρου ως εικόνα και ως περιεχόμενο: δυο παραδείγματα από το μοντέρνο'. Σε Αμερικάνου, Ε., Εξαρχόπουλος, Π. επιμ. Μοντερνισμός Και Αρχιτεκτονική Εκπαίδευση. Αθήνα: futura.

¹⁷ Αμερικάνου, Α., Εξαρχόπουλος, Π. (2010) 'Κατεδαφισμένα και αλλοιωμένα κτίρια της μοντέρνας αρχιτεκτονικής στην Αθήνα του μεσοπολέμου'. Σε Ρόδη, Α., Τουρνικιώτης, Π. επιμ. Εκδοχές Του Μοντέρνου Στην Αθήνα Του Μεσοπολέμου. Αθήνα: futura.

¹⁸ Αντωννάκη Σ. (2015) 'Σημειώσεις γύρω από την έννοια της συμβίωσης'. Σε Κοτιώνης, Ζ., Τζιρτζιλιάκης, Γ. επιμ. Συμβιώσεις, Η Αρχιτεκτονική Στην Εποχή Των Φυσικοπολιτισμών Και Της Τεχνητής Φύσης. Αθήνα: εκδόσεις Καστανιώτη.

¹⁹ Φατούρος, Δ. (2009) 'Ιχνη Μετάβασης. Η Αρχιτεκτονική Μέσα Στη Νέα Πραγματικότητα: Όροι συμβίωσης, η επέλαση της μονότροπης τεχνολογίας, οι μεταμορφώσεις του περιβάλλοντος και η σιωπή της έρευνας. Αθήνα: εκδόσεις Καστανιώτη.

διαδικασίας τις τελευταίες δεκαετίες δυστυχώς πρέπει να παραδεχτούμε ότι ακολούθησε σε αρκετές περιπτώσεις μια λογική marketing και προβολής, είτε πρόκειται για μικρά έργα είτε για μεγαλύτερα έργα μεγάλων εταιρειών.²⁰ Έχει αποδειχτεί στην πράξη ότι σε κάθε αρχιτεκτονική διαδικασία ελλοχεύει ο κίνδυνος να οδηγηθούμε σε μια εικόνα προς κατανάλωση, μια προσπάθεια αυτοπροβολής είτε του αρχιτέκτονα είτε του πελάτη – οργανισμού – ιδιώτη, θαρρώντας πως ανεβαίνει ο δείκτης ποιότητας ζωής. Μοναδικό αντίδοτο είναι τα κριτήρια και οι δύσκολες αποφάσεις που οφείλει να πάρει ο αρχιτέκτονας, αναλογιζόμενος την ευθύνη του.

«Το έργο της αρχιτεκτονικής έχει π.χ. διάρκεια ως φυσικό αντικείμενο και ως ιδιαίτερη συμβολική λειτουργία, ανεξάρτητα από τις εφήμερες ή σχετικά εφήμερες δραστηριότητες κτλ. Η διάρκεια αυτή έχει προσδιοριστική, κρίσιμη παρουσία ως παράγοντας του κτισμένου περιβάλλοντος, και η συμβολική λειτουργία, ανεξάρτητα από μεταβολές κτλ., συνυπάρχει και συνοδεύει τη φυσική παρουσία και τη μνήμη του κόσμου της καθημερινής ζωής».

Αυτό δεν υποτιμάει την μόδα ως νεωτερισμό που εμφανίζεται σε κάθε εποχή, αλλά είναι κάτι το εντελώς διαφορετικό από την έννοια της νεωτερικότητας. Η δεύτερη αναφέρεται σε μια διαφορετική υλική παρουσία, άλλη συμβολική διάρκεια και στοχεύει σε διαφορετική παρέμβαση στη συλλογική δυναμική της εποχής της. Σχετίζεται με την πολυεπίπεδη σχέση με τον συνάνθρωπο και με το φυσικό και κτισμένο περιβάλλον. Εν ολίγοις, άλλο μόδα και άλλο τέχνη. Μη συγχέουμε τις στοχεύσεις του marketing με τις αξίες της τέχνης.²¹

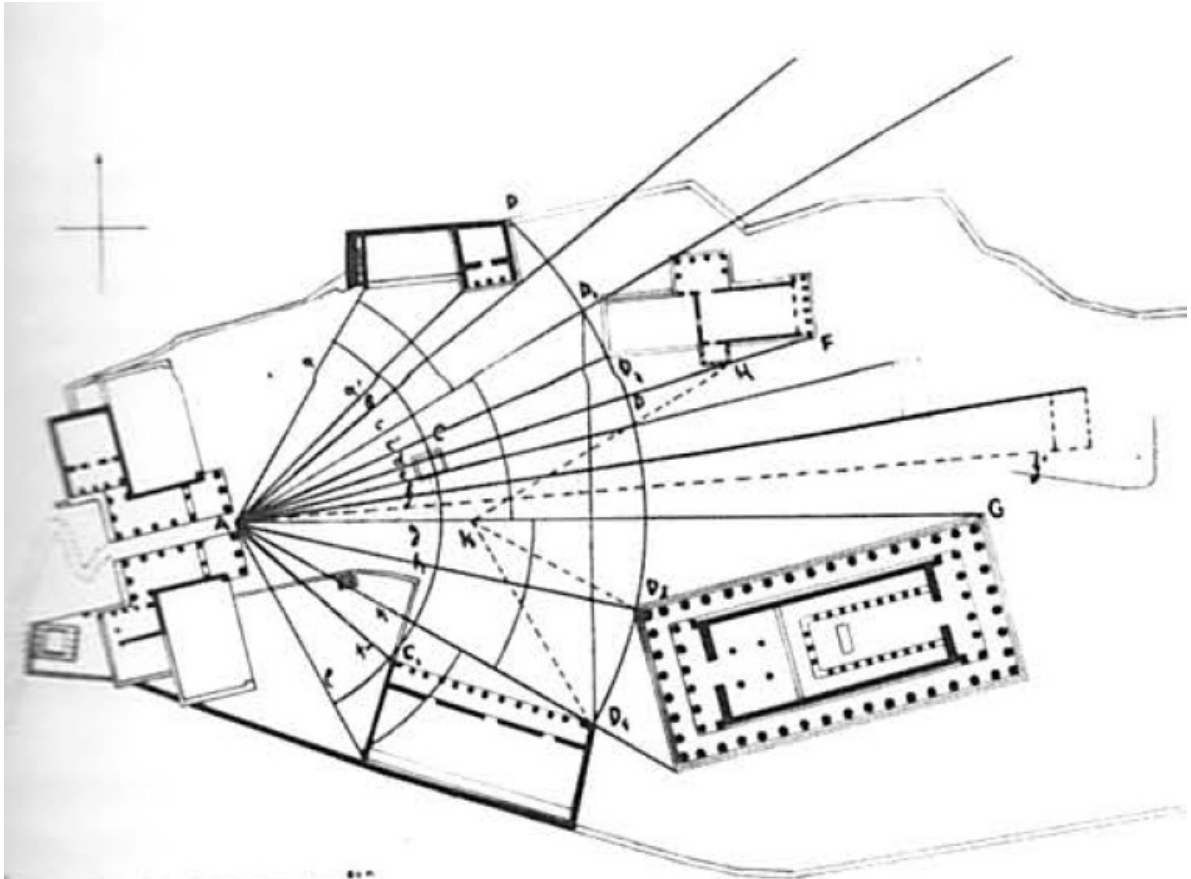
2.6 Η σχέση της μετασκευής με τον τόπο και τον χρόνο.

Ο ίδιος ο Δοξιάδης μέσα από την διδακτορική του διατριβή και σύμφωνος πάντα με τις θεωρίες του μεσοπολεμικού μοντερνισμού, παρατηρεί σημαντικά κτιριακά σύνολα ναών και ιερών της αρχαίας Ελλάδας και αποδεικνύει τη σχέση των αρμονικών μαθηματικών σχέσεων της γεωμετρικής χάραξης τους και της οπτικής αντίληψης του παρατηρητή. Η θεωρία του δε βασίστηκε σε ακλόνητα επιστημονικά στοιχεία, αλλά σε συσχετισμούς αρχαίων κειμένων, φιλοσοφικών ιδεών και μαθηματικές σχέσεις που πίστευε πως σχετίζονται με την οργάνωση του χώρου και ακολούθως με το πώς

²⁰ Φατούρος, Δ. (2009) *Ίχνη Μετάβασης. Η Αρχιτεκτονική Μέσα Στη Νέα Πραγματικότητα: Η κρίση και τα τα golden boys της αρχιτεκτονικής. Τέλη 2008 – αρχές 2009*. Αθήνα: εκδόσεις Καστανιώτη.

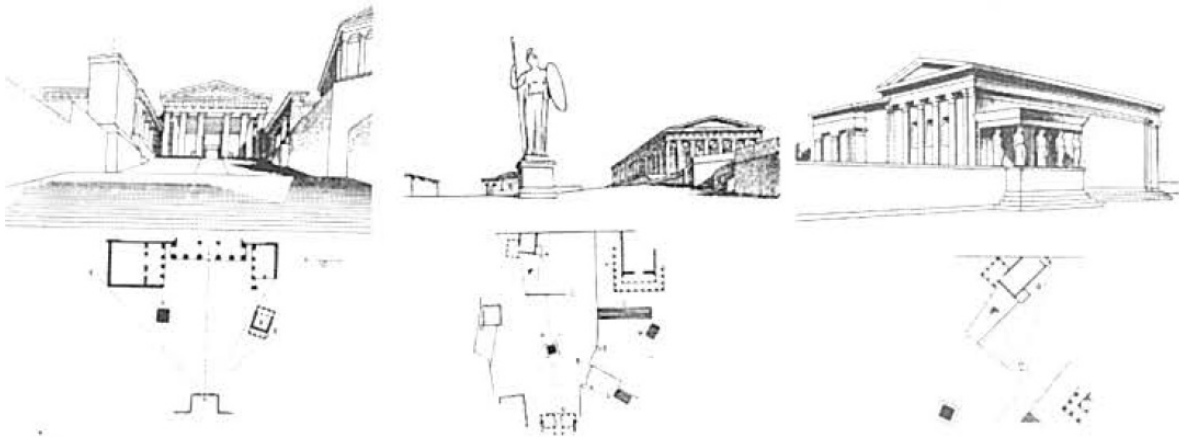
²¹ Φατούρος, Δ. (2009) *Ίχνη Μετάβασης. Η Αρχιτεκτονική Μέσα Στη Νέα Πραγματικότητα: Η αδιαφορία της αρχιτεκτονικής και η περίπτωση των πύργων*. Αθήνα: εκδόσεις Καστανιώτη.

αντιλαμβανόμαστε τον χώρο. Επίσης, ισχυρίστηκε ότι και το ίδιο το τοπίο είναι μέρος της γενικής σύνθεσης και συμμετέχει στην αρμονική οπτική ισορροπία. Ιδιαίτερη σημασία βέβαια έχει το γεγονός ότι η θεωρία αυτή παρουσιάστηκε την περίοδο όπου οι νέες θεωρίες αποδεχόταν την ελεύθερη κίνηση του βλέμματος στο χώρο και κατ' επέκταση την αντίληψη των αρχιτεκτονικών μορφών. Έτσι λοιπόν ο Δοξιάδης "νομιμοποίησε" την φαινομενικά αυθαίρετη οπτική αντίληψη, μέσα από μαθηματικές συσχετίσεις.²²

εικόνα 14: Οι οπτικές χαράξεις του Δοξιάδη έχοντας ως περιοχή μελέτης την Ακρόπολη.

²² Τσιαμπάος, Κ. (2010) 'Για μια αρχιτεκτονική του βλέμματος / η διατριβή του Δοξιάδη και οι αισθητικές θεωρίες της εποχής της'. Σε Ρόδη, Α., Τουρνικιώτης, Π. επιμ. Εκδοχές Του Μοντέρνου Στην Αθήνα Του Μεσοπολέμου. Αθήνα: futura.

εικόνα 15: Μελέτη οπτικής ισοροπίας του Choisy μέσω οπτικών ακτίνων με περιοχή μελέτης την Ακρόπολη.

Αξίζει σε αυτό το σημείο να προσέξουμε την διαχείριση του αιθρίου, που αποτελεί και πάλι σημείο αναφοράς του συγκροτήματος, αποτελώντας το κέντρο γύρω από το οποίο οργανώνονται οι λειτουργίες του ισογείου, δηλαδή μια θερμαινόμενη εσωτερική κολυμβητική δεξαμενή, το γυμναστήριο, μια αίθουσα συνεδριάσεων και το κέντρο φύλαξης παιδιών. Όλα αυτά οργανώνονται γύρω από το ανοικτό αίθριο, που λειτουργεί ως ζωντανός πυρήνας και ζώνη μετάβασης από τον ιδιωτικό χαρακτήρα των διαμερισμάτων στην πόλη. Εδώ ενισχύεται ο συλλογικός χαρακτήρας του κτιρίου, η αίσθηση ότι οι ένοικοι ανήκουν σε μια κοινότητα. Το δάπεδο φέρει επίστρωση με μάρμαρο Αλιβερίου όπου σε συνδυασμό με την επιφάνεια νερού σε ανάμνηση των πηγών του ποταμού Ηριδανού, αναφέρονται στο παρελθόν του κτιρίου και της περιοχής. Το ισόγειο, φιλοξενώντας τους κοινόχρηστους χώρους, υποστηρίζει τις ανάγκες της νέας κοινότητας των κατοίκων, ενεργοποιώντας το κτίριο στο νέο του ρόλο, στα πλαίσια των αρχών του Μοντέρνου Κινήματος. Τέλος, στη στάθμη του ισογείου προβλέπεται μόνιμη έκθεση για το έργο του Κωνσταντίνου Δοξιάδη.

εικόνα 16: Άποψη του αιθρίου κατά την πρώτη φάση.

εικόνα 17: Άποψη του αιθρίου ως έχει σήμερα.

Σε κάθε εποχή και σε κάθε συνθήκη η αρχιτεκτονική οφείλει να βρίσκει ερείσματα στον τόπο και στον χρόνο που αναφέρεται για να είναι ειλικρινής.

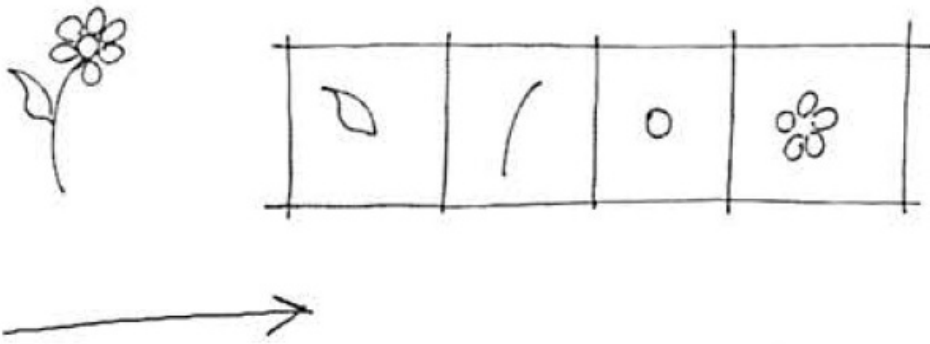
«Να πράξει μια <χρονική τομή>: να διεισδύσει στον ιστορικό χρόνο, να κατανοήσει τη δομή και τις ιδιαιτερότητες του αστικού χώρου και να ενσωματώσει τα χαρακτηριστικά του στη λογική της. Ο αρχιτέκτονας προκειμένου να απεγκλωβιστεί από την αυτοαναφορικότητα και τον υποκειμενισμό, οφείλει να αφήσει τους αστικούς ιούς να <μολύνουν> το έργο του».

Τόσο ο Le Corbusier όσο και ο Aldo Rossi, χρησιμοποίησαν ως ερμηνευτικό παράδειγμα τον Παρθενώνα. Για τον πρώτο επιδεχόταν ερμηνεία ως γεωμετρικό πρίσμα με ιστορικές αντανάκλασεις, ενώ για τον δεύτερο ο Παρθενώνας υποδεικνύει τη μετάβαση από τη φύση στην ύλη.

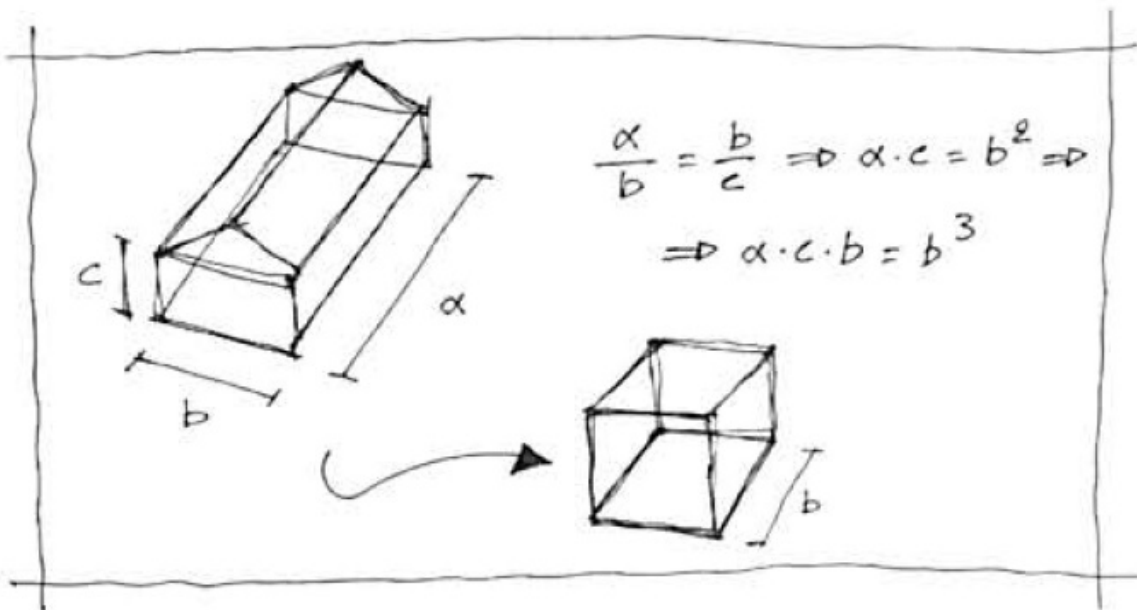
Ο μιν Aldo Rossi, ο οποίος υποστήριζε ότι η μορφή του αντικειμένου θα πρέπει να βρίσκει την εννοιολογική της ερμηνεία στους κοινωνικό-οικονομικούς όρους, ερμήνευσε τον Παρθενώνα ως ένα μόνο θραύσμα ενός ευρύτερου συνόλου, εξετάζοντας την σχέση του με την πόλη των Αθηνών. Θεωρούσε ότι το όλον είναι το μοναδικό αποτέλεσμα της σύνθεσης των επιμέρους θραυσμάτων του χώρου και του χρόνου. Για τον Rossi η αρχιτεκτονική δεν ερμηνεύεται μόνο ως τέχνη της κατασκευής, αλλά ως ανθρώπινη εξέλιξη και αντίληψη του χρόνου δημιουργίας της.

Στον αντίποδα, ο Le Corbusier, ακολουθώντας μια άλλη γραμμή συνέδεσε τη μορφή με τον χρόνο. Εξίσωσε χρονικά τον Παρθενώνα με έργο της μοντέρνας αρχιτεκτονικής, αναγιγνώσκοντάς τον ως κύβο και ως ανάλογο ενός αυτοκινήτου, δηλαδή ως τεχνολογικό επίτευγμα μια μηχανή. Πρόκειται δηλαδή για μια χρονική εξίσωση του κλασικού με το μοντέρνο πολιτισμικό συντακτικό, για να διευκολύνει στην ευρεία ηθική αποδοχή του μοντέρνου. Η αιτιολόγηση του μοντερνισμού μέσα από κλασικά έργα δεν ήταν πρωτοφανής στην ηθικολογία της.²³

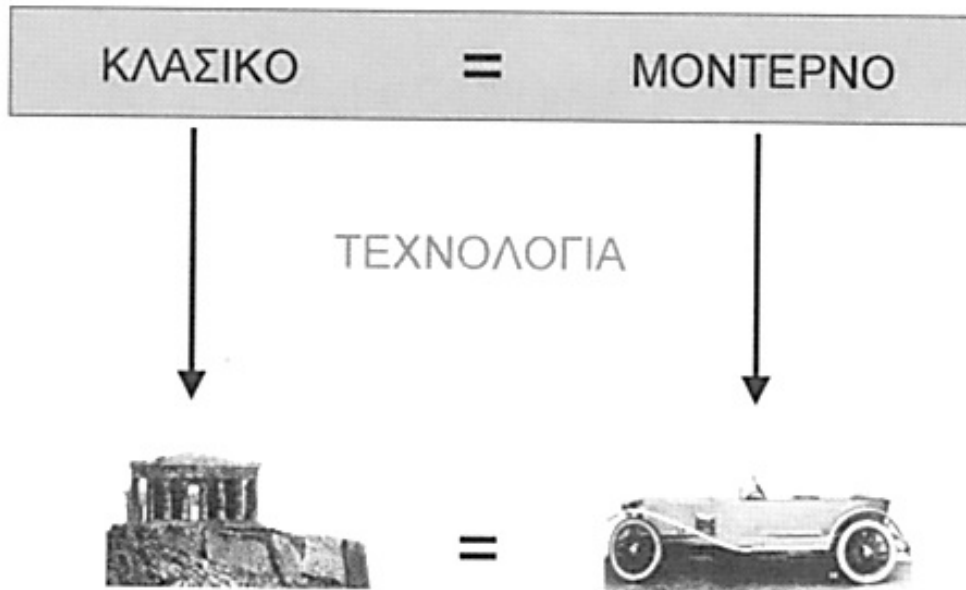
²³ Πάγκαλος, Π. (2010) *‘Ο Παρθενώνας των Αθηνών ως έργο της μοντέρνας αρχιτεκτονικής’*. Σε Ρόδη, Α., Τουρνικιώτης, Π. επιμ. Εκδοχές Του Μοντέρνου Στην Αθήνα Του Μεσοπολέμου. Αθήνα: futura.

εικόνα 18: Σύμφωνα με τον Le Corbusier όλες οι μορφές αναλύονται σε επιμέρους υποενότητες.

εικόνα 19: Όλα τα αρχιτεκτονικά έργα, ακόμη και ο Παρθενώνας, αναλύονται σε γεωμετρικά πρίσματα και μαθηματικές σχέσεις, σύμφωνα με τον Le Corbusier.

εικόνα 20: Η χρονική εξέλιξη του Le Corbusier μετουσιώνοντας τον Παρθενώνα σε τεχνολογικό επίτευγμα.

Ο Δημήτρης Φατούρος πολύ χαρακτηριστικά λέει

«Έχουν ευρύτατη παρουσία στην παγκόσμια σκηνή της αρχιτεκτονικής τάσεις που τονίζουν μια υπεροπτική στάση, μια ατομική έξαρση και υποχώρηση του συλλογικού, αδιαφορία, υποτίμηση ή αποφυγή της αναφοράς στην πόλη, και συγχρόνως μια ένταση της επιρροής της διαφήμισης και των τεχνικών της, που υποκαθιστούν ή κατασκευάζουν την πραγματικότητα».²⁴

Σε κάθε πεδίο μελέτης ενυπάρχει η σχέση με τον άλλο και τη φύση. Εκεί ακριβώς εμπεριέχεται η απάντηση για κάθε δημιουργική και βιώσιμη αρχιτεκτονική πρόταση. Είναι αυτό που και πάλι ο Φατούρος ονομάζει ποιητική βιολογία του χώρου. Βέβαια η ποιητική του χώρου ως έκφραση της βιολογίας του χώρου και συνθήκη ποιότητας δεν είναι μια απλή διαδικασία. Ωστόσο, αποτελεί μονόδρομο για τον απεγκλωβισμό από την εφαρμογή μιας εικονογραφίας με δήθεν αναφορές στην τεχνολογία. Πρόκειται για την μεταβλλόμενη νεωτερικότητα του Δημήτρη Φατούρου, μιας και για τους μοντέρνους η μάχη είναι στο να είμαστε πάντα μοντέρνοι σε κάθε εποχή.²⁵

²⁴ Φατούρος, Δ. (2009) Ίχνη Μετάβασης. *Η Αρχιτεκτονική Μέσα Στη Νέα Πραγματικότητα: Οι νέες πραγματικότητες σε εξέλιξη. Αρχές 2008*. Αθήνα: εκδόσεις Καστανιώτη.

²⁵ Φατούρος, Δ. (2009) Ίχνη Μετάβασης. *Η Αρχιτεκτονική Μέσα Στη Νέα Πραγματικότητα: Μια ποιητική βιολογία του χώρου*. Αθήνα: εκδόσεις Καστανιώτη.

3. Το «μοντέρνο γεωλογικό απόθεμα» ως διδακτικό εργαλείο και η προσαρμόσιμη επανάχρηση.

Θα πρέπει να πάρουμε αποστάσεις από τα τεκτονόμενα και με κριτική σκέψη να παρατηρήσουμε εκ νέου την κατασκευαστική καινοτομία, τον σχεδιασμό, την αισθητική των έργων του παρελθόντος και οπωσδήποτε το κοινωνικό υπόβαθρο στον χρόνο δημιουργίας τους. Μόνο με γερές βάσεις στο παρελθόν μπορούμε να προχωρήσουμε στο μέλλον με σιγουριά. Έχοντας κατά νου λαμπρά παραδείγματα αρχιτεκτόνων των τελευταίων πενήντα ετών όπως ο Bernard Tschumi, Rem Koolhaas, Tadao Ando, Mario Botta, Peter Eisenman, Alvaro Siza, και πολλοί άλλοι που γαλουχήθηκαν με τις ιδέες των μοντέρνων.²⁶

Είναι αλήθεια πως η ευρύτερη κοινωνία έχει άγνοια για την αξία της μοντέρνας αρχιτεκτονικής. Η αναδρομή στο χρονικό της εγκατάστασης και εξέλιξης του μοντερνισμού στην Ελλάδα, ως συνέχεια της αρχετυπικής λαϊκής και ανώνυμης αρχιτεκτονικής, δύναται να αποκαταστήσει στη συλλογική συνείδηση την αξία της. Ως συνέχεια και μπόλιασμα πάνω στο ελληνικό έδαφος που μιλά μια γλώσσα δικιά μας και δεν επανηγγάφει άκριτα ξενόφερτες μορφές. Αν αναζητήσουμε τα σημεία σύνδεσης με την παραδοσιακή μας αρχιτεκτονική, θα είμαστε σε θέση να την κατανοήσουμε ως την πιο πρόσφατη ιστορία μας. Ιδιαίτερα δε, αν αναγνωρίσουμε στην μοντέρνα αρχιτεκτονική τις προθέσεις ενός κράτους – πρόνοιας, αξίζει να πιστέψουμε σε αυτήν εκ νέου και να βρούμε την σημερινή της εκδοχή που ο σύγχρονος κόσμος χρειάζεται όσο ποτέ άλλοτε.

Το Συνέδριο του διεθνούς do.co.mo.mo. που έγινε το 2016 στη Λισαβόνα με τίτλο "adaptive reuse", ήτοι προσαρμοσμένη επανάχρηση, διεκδικούσε μια μοντέρνα αρχιτεκτονική η οποία στη γενίκευσή της σε απλά κτίρια όπως σχολεία, κατοικίες, πολυκατοικίες, γραφεία θα μπορούσε να διατηρηθεί, αλλά την ίδια στιγμή να συνεχίζεται εντός πνεύματος νεωτερικότητας. Θα συνεχίζεται δηλαδή εξελίσσοντας ιδέες με τις οποίες σχεδιάστηκε και το πνεύμα του μοντέρνου, το οποίο δεν ήταν το πνεύμα της μουσειοποίησης της αρχιτεκτονικής, της αδρανοποίησης και μουμιοποίησης, αλλά της δυναμικής που της δίνει τη δυνατότητα να είναι μέρος του χρόνου που ζει, να είναι πάντα μοντέρνα.

Από τα πιο δυσεπίλυτα προβλήματα ως προς αντιμετώπιση είναι το να κάνουμε μια αρχιτεκτονική πάντα μοντέρνα, να δίνουμε χρήση συμβατή, να διατηρεί τις βασικές αρχές της και να είναι βιώσιμη. Σήμερα, οπωσδήποτε και βιοκλιματική. Η προσαρμοστική επανάχρηση παρατείνει τη διάρκεια ζωής της πολιτιστικής κληρονομιάς διατηρώντας τις αξίες που φέρει, ενώ ταυτόχρονα διατηρεί ένα κοινό πεδίο αξιών σε παγκόσμια κλίμακα. Προκύπτει εύλογα ο προβληματισμός πως οι κοινωνικές, αισθητικές και κατασκευαστικές τους αξίες δύνανται να βρουν υπόσταση στο τώρα. Στην ιδανική συνθήκη, αυτά θα συνέχιζαν τη ζωή τους με ίδια λειτουργία και πιθανόν περιορισμένες προσαρμογές

²⁶ Τουρνικιώτης, Π. (2007) 'Μαθαίνοντας από τους μοντέρνους'. Σε Αμερικάνου, Ε., Εξαρχόπουλος, Π. επιμ. Μοντερνισμός Και Αρχιτεκτονική Εκπαίδευση. Αθήνα: futura.

και εσωτερικές διαρρυθμίσεις. Οι απαιτήσεις και οι ανάγκες όμως, συνήθως διαμορφώνουν δυσεπίλυτους γρίφους.

εικόνα 21: poster από το 14^ο Διεθνές Συνέδριο του docomomo με τίτλο “adaptive reuse”

Η προσαρμοστική επανάχρηση της σωματικότητας ενός παλιού ιστορικού κτιρίου όχι μόνο δεν υποδηλώνει αμηχανία προς τη δημιουργία νέας αρχιτεκτονικής, αλλά αντίθετα βρίσκεται στην αιχμή της αρχιτεκτονικής πρωτοπορίας. Εδώ ακριβώς εντοπίζεται η κρισιμότητα της κατανόησης της Ιστορίας και Θεωρίας της Αρχιτεκτονικής. Πώς οι αρχές και αξίες του ιστορικού κελύφους δηλαδή, μπορεί να επικαιροποιηθούν. Πώς μια αρχιτεκτονική του '50, του '60, του '70 ή και πιο πίσω, είναι δυνατό να ενυπάρχει στην ίδια σάρκα ενός κελύφους με την αρχιτεκτονική του σήμερα. Πως συμπεριλαμβάνεται το παρελθόν στον σχεδιασμό για το μέλλον, συμβιώνοντας δηλαδή σε ένα ενιαίο αφήγημα ως “φυσικός πρόγονος της σύγχρονης αρχιτεκτονικής”, αλλά το κτίριο να διαβάζεται ως μια αδιάσπαστη ενότητα με τις αρχές και αξίες του μοντερνισμού. Όπως χαρακτηριστικά λέει ο Κώστας Τσιαμπάος.

«Τελικός στόχος αυτής της αφήγησης θα ήταν να αναδείξει την, αντικειμενικά, συγγενή σχέση της μοντέρνας με τη σύγχρονη αρχιτεκτονική – σε επίπεδο αισθητικό, οικονομικό, πολιτισμικό, ακόμα και πολιτικό – και να συζητήσει την προβληματική ή αποτυχημένη διαπραγμάτευση της σχέσης αυτής»

Με άλλα λόγια, να μη γίνει η σύγχρονη αρχιτεκτονική ένα copy paste της μοντέρνας, να γίνει εφικτή η ανάγνωση του παρελθόντος μαζί με το παρόν ως διακριτές αξίες η καθεμιά.

Η πρακτική της προσαρμοστικής επαναχρησιμοποίησης όμως, απαιτεί την κατανόηση μιας προϋπάρχουσας αφήγησης καθώς και τη δημιουργία μιας νέας, που συνεχίζει και επεκτείνει την αρχική. Τα υφιστάμενα κτίρια αναπτύσσονται στο χρόνο και στο χώρο, ενσωματώνουν ανθρώπινα αποτυπώματα και άρα μνήμες και παράγουν μοναδικό ιστορικό πλούτο. Όλα αυτά πρέπει να λαμβάνονται υπόψη κατά την επανάχρηση στο βαθμό που τους αναλογεί. Για παράδειγμα, το ιστορικό πλαίσιο, οι αρχικές προθέσεις σχεδιασμού, η προγραμματική και κατασκευαστική ιστορία του κτιρίου, οι κοινωνικοί και πολιτιστικοί σύνδεσμοί του, όλα συμβάλλουν στην υπάρχουσα αφήγησή του και πρέπει να αποτελέσουν την καρδιά των κρίσιμων αποφάσεων για μια προσαρμοσμένη επανάχρηση. Η αφήγηση πρέπει να ειπωθεί, συνδέοντας το παρελθόν με το παρόν και το μέλλον.

Η λογική ή η γραμματική του υφιστάμενου είναι παντού παρούσα. Για τον Merleau-Ponty, οι σχέσεις μεταξύ στοιχείων που γεννήθηκαν από την ίδια αρχική πρόθεση παράγουν μία μήτρα σχεδόν άπειρου νοήματος. Βασισμένη σε αυστηρά εννοιολογικά μοντέλα, η σύγχρονη αρχιτεκτονική δεν βρήκε το νόημά της στην υλικότητα, αλλά μάλλον στα βάθη της ιδέας του μοντερνισμού και αυτό αναδεικνύει τη σπουδαιότητα διατήρησης των μοντερνιστικών κτιρίων.²⁷

Το κάθε κτίριο, αντιληπτό ως έργο τέχνης δεν ολοκληρώνεται ποτέ, αφού σε κάθε εποχή αναγιγνώσκεται με μοναδικό τρόπο και του αποδίδεται κάθε φορά ένα νόημα, συγκροτώντας ένα ανοικτό σύνολο νοημάτων. Είναι αυτό που ο Umberto Eco ονομάζει «opera aperta». Κάθε εκδοχή ενός έργου, είτε πρόκειται για γλυπτό, θεατρική παράσταση, πίνακα ή οτιδήποτε άλλο αποτελεί ένα σταθμό στη διαδικασία της δημιουργίας του και όχι το πέρας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο Picasso ο οποίος δίνει πολλαπλές εκδοχές στα έργα του (ενίοτε περισσότερες από 40) ώστε το έργο να είναι ακριβώς το σύνολό τους, ενώ η κάθε εκδοχή – σταθμός να αποτελεί ένα σχόλιο στο όλον, ένα κομμάτι της εννοιολόγησης. Ο ίδιος δεν διστάζει στις εκδοχές των έργων του να φτιάχνει κολάζ από διαφορετικά υλικά επάνω στον ίδιο καμβά.

Κάθε εκδοχή εκφράζει ένα νόημα και μια αλήθεια μετατοπισμένη στον χρόνο και δεν αποτελεί δέσμευση για κάθε μελλοντική εκδοχή. Το non finito το πρωτοσυναντήσαμε ως έννοια στην Pieta του Michelangelo. Ο ίδιος συγκρίνει την πρώτη εκδοχή της Pieta του 1498 και την τελευταία του Duomo, δραματικά πιο αφαιρετική από την πρώτη, αποδεικνύοντας ότι ακόμη και με την λιγότερη επεξεργασία του υλικού είναι δυνατό να αποδώσουμε το νόημα στο έργο. Κάτι ανάλογο συμβαίνει και με τον Παρθενώνα, ο οποίος στην παγκόσμια συνείδηση στέκει ως το τέλει έργο. Όχι όπως το παρέδωσε ο Περικλής στην πρώτη του φάση, αλλά σήμερα μετά από μια μακραίωνη διαδρομή με τόσους σταθμούς στην ιστορία του.

²⁷ F Mahan, V Kluytenaar. (2020) , ‘, *The future of modernism:architectural intention andadaptive reuse*”, https://scholar.google.gr/scholar?q=%E2%80%98%E2%80%99The+future+of+modernism:architectural+intention+and+adaptive+reuse%E2%80%99%E2%80%99&hl=el&as_sdt=0&as_vis=1&oi=scholar

Η αποκατάσταση και η προσαρμοστική επαναχρησιμοποίηση κτιρίων και συγκροτημάτων της μοντέρνας αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, που παρουσιάζουν δομικά και λειτουργικά ανθεκτικά κελύφη, μας προσφέρουν ένα ενδιαφέρον δίλημμα στη θεωρία και την πρακτική. Φτιαγμένα από σκληρά υλικά για να στεγάσουμε νέες λειτουργίες με διάρκεια στον χρόνο, είναι ταυτόχρονα αρκετά ευέλικτα ώστε να προσαρμόζονται σε σχεδόν οποιοδήποτε νέο ρόλο αφού στην συντριπτική τους πλειοψηφία έχουν τον κορμπουζιανό δομικό σκελετό domino. Η μετατροπή τους ωστόσο προκειμένου να στεγάσουν νέες χρήσεις παρουσιάζει μεγάλες τεχνικές δυσκολίες που απαιτούν εξειδίκευση στο σχεδιασμό και την εφαρμογή.

Σε ό,τι αφορά τα κτίρια γραφείων και βάσει ανασκόπησης στη διεθνή βιβλιογραφία, φαίνεται πως υπάρχει μια τάση μετατροπής τους σε κατοικίες, όταν αυτά μεταβαίνουν σε μια φάση ζωής ως κενά. Διάφορα νομικά, οικονομικά, τεχνικά, λειτουργικά και αρχιτεκτονικά ζητήματα καθορίζουν την τάση αυτή. Μετά την οικονομική κρίση του 2009, φαίνεται πως διαμορφώθηκε μια νέα κατάσταση στην αγορά συμπαρασύροντας και τις κτιριακές υποδομές, αφήνοντας κενούς κυρίως τους χώρους γραφείων. Αυτό το αστικό κενό δημιούργησε ασυνέχειες, ενώ δεν διαφαίνεται και καμία διαφοροποίηση ως προς την ζήτηση. Πιο συγκεκριμένα, στην Ολλανδία, περίπου 7 εκατομμύρια τετραγωνικά μέτρα ήταν κενά το 2013, ενώ η κατάσταση είναι συγκρίσιμη με άλλες ευρωπαϊκές αγορές όπως η Φρανκφούρτη, το Παρίσι, το Δουβλίνο και η Μαδρίτη.

Τα πιθανά σενάρια για το μέλλον των κενών κτιρίων γραφείων είναι η ενοποίηση, η ανακαίνιση, η κατεδάφιση ή μετατροπή σε νέες λειτουργίες. Οι περισσότεροι ιδιοκτήτες τέτοιων ακινήτων επιλέγουν την ενοποίηση σε μεγαλύτερους χώρους, ώστε να αποφευχθεί η πώληση σε χαμηλή τιμή, μιας και η τιμές διαμορφώνονται από την πιθανή απόδοση ενοικίου και ένα κενό κτίριο αποδίδει μικρότερη από τη λογιστική του αξία. Ωστόσο, τέτοιου είδους μετατροπές είναι λιγοστές, τουλάχιστον σε μεγάλα ακίνητα, αφού οι αγορές ακινήτων τείνουν να διαχωρίζονται λειτουργικά και ως εκ τούτου, οι επενδυτές γραφείων δεν επενδύουν σε κατοικίες και αντίστροφα. Η κατεδάφιση και το new-build από την άλλη, απαιτεί χρόνο και χρήμα. Εάν το κτίριο είναι τεχνικά σε καλή κατάσταση, η αναδιαμόρφωση είναι σπατάλη πόρων και αντίθετη με μια λογική βιώσιμης ανάπτυξης.

Η μετατροπή με νέα χρήση είναι η τέταρτη στρατηγική και απαιτεί μικρότερες δαπάνες κεφαλαίου σε σχέση με μια πιθανή κατεδάφιση ενώ ταυτόχρονα μπορεί να έχει υψηλά κοινωνικά και οικονομικά οφέλη. Σε παγκόσμιο επίπεδο, τα ακίνητα σε κέντρα πόλεων μετατρέπονται σε κατοικίες, ενώ σπάνια συμβαίνει μετατροπή κτιρίων γραφείων σε επιχειρηματικά πάρκα. Τέτοιες μετατροπές στα κέντρα πόλεων μπορούν να προσφέρουν πολύτιμες προσθήκες στο υπάρχον απόθεμα κατοικιών. Εξάλλου, παρατηρείται σχεδόν σε όλα τα αστικά κέντρα ένα έντονα αυξημένο ενδιαφέρον για χώρους κατοικίας.²⁸

Όσον αφορά τον τρόπο επικαιροποίησης του μοντερνισμού, ο Τηλέμαχος Ανδριανόπουλος, μας προτρέπει κατά τη διαδικασία τεκμηρίωσης, να βασιστούμε σε μια αντιγραφή έστω αρχικά του σχεδιαστικού πλούτου του μοντερνισμού του 20ου αιώνα. Αφού τα κατανοήσουμε σε βάθος και τα υιοθετήσουμε, τότε μπορούμε να προχωρήσουμε σε μετεγγραφές στον παρόντα χρόνο. Τα

²⁸ Hilde R., Voordt, T. (2014). *'Adaptive reuse of office buildings into housing: opportunities and risks'*, https://www.researchgate.net/publication/260982569_Adaptive_reuse_of_office_buildings_Opportunities_and_risks_of_conversion_into_housing

Μέσα από την συγκρότηση ενός αρχείου, παράλληλα με την καταγραφή πληροφοριών ως εργαλειοθήκη γνώσης, θα έχουμε και τη δυνατότητα να κατανοήσουμε την ιστορική, κοινωνική, τεχνολογική, αισθητική και πολιτισμική αξία του έργου του μοντέρνου κινήματος στην αρχιτεκτονική. Το αρχείο θα λειτουργεί ως εγγύηση μιας μνήμης ακέραιας και ανοικτό σε όλους για άντληση πληροφοριών, αλλά και συμπλήρωση, έρευνα και εκ νέου ερμηνεία. Το δημημένο περιβάλλον ως εν δυνάμει «αρχείο» υλικών και

αρχέτυπα αυτά βρίσκονται παντού γύρω μας. Διάσπαρτα στην ελληνική επαρχία και ενσωματωμένα στην ανώνυμη ελληνική αρχιτεκτονική, αφομοιώθηκαν γρήγορα και πολλές φορές επιτυχημένα από την παράδοση. Χαρακτηριστικά οι Ζήσης Κοτιώνης και Γιάννα Μπαρκούτα το αποκαλούν «Μοντέρνο Γεωλογικό Απόθεμα». Σήμερα, μπορούν να αποτελέσουν ένα διδακτικό κόμβο για τους ειδικούς στις αποκαταστάσεις, αλλά και της κοινωνίας που μπορεί σε αυτά τα κελύφη να δει εν δυνάμει ενεργούς πυρήνες ανασυγκρότησης του κτισμένου χώρου. Παράλληλα, στο συλλογικό συνειδητό η μοντέρνα αρχιτεκτονική θα αποκατασταθεί ηθικά και πολιτιστικά, μέσα από την συμμετοχή της στο κολάζ της σύγχρονης πόλης. Το νέο μοντέρνο είναι να ανασυνθέσουμε, αποκαταστήσουμε και διατηρήσουμε, αφού πρώτα τεκμηριώσουμε και ερμηνεύσουμε το παρελθόν. Το σημερινό ανάλογο της επανάστασης είναι η τεκμηρίωση και σχεδιασμός, έστω και αν εκκινεί από την αντιγραφή του υφιστάμενου ως δάνειο.

Τις τελευταίες δεκαετίες ενώ έχει συγκροτηθεί ένα θεσμικό πλαίσιο αναγνώρισης της μοντέρνας κληρονομιάς, φαίνεται πως δεν ενημερώνεται ικανοποιητικά για τις θεωρητικές και πρακτικές εξελίξεις διατήρησης και αποκατάστασης του διεθνούς χώρου. Η ισχύουσα νομοθεσία παρουσιάζει αντιφάσεις, δεν ανταποκρίνεται επαρκώς στις θεωρητικές αναζητήσεις και σύγχρονες απαιτήσεις. Ακόμα, θα λέγαμε πως εμφανίζεται ανελαστικό σε ορισμένες περιπτώσεις δημιουργώντας εμπόδια στην διαχείριση της μοντέρνας αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Για παράδειγμα, η συνήθης χωροθέτηση έργων της μοντέρνας αρχιτεκτονικής σε περιοχές υψηλού ενδιαφέροντος με όρους real estate και το ανελαστικό νομοθετικό πλαίσιο περιορισμένο σε λογικές μνημειοποίησης, δημιουργούν ένα δύσκαμπτο περιβάλλον διαχείρισης.

Τηρουμένων των αναλογιών με διεθνή παραδείγματα και κοιτώντας στο μέλλον, πρέπει να παραδεχτούμε ότι έχουμε σταθεί λιγότερο τολμηροί, ιδιαίτερα τώρα που πρακτικές ανακύκλωσης σε μια λογική κυκλικής οικονομίας προς μια αειφόρο ανάπτυξη ευνοεί ή μάλλον υποδεικνύει πρακτικές επανάχρησης. Αφενός λόγοι εξοικονόμησης χρήματος και αφετέρου η φυσική γήρανση του μοντέρνου κτιριολογικού

άυλων αξιών, δύναται να εμπλουτίσει ψηφιακές συλλογές που θα συνδράμουν τα μέγιστα στην ακαδημαϊκή έρευνα και στον διάλογο, καθώς και στην σύγχρονη πολιτιστική παραγωγή (έγχαρτες και ψηφιακές εκδόσεις), μέσω των οποίων θα επιχειρηθεί η κατανόηση του πρόσφατου παρελθόντος μας. Ως σύγχρονος εκδημοκρατισμός η εύκολη πρόσβαση σε ψηφιακά αρχεία – τεκμήρια της πολιτιστικής μας κληρονομιάς, θα επιτρέπει την ευρεία πρόσβαση και έπειτα γνώση σε ειδικούς και μη, ειδικά σε μια περίοδο υγειονομικής κρίσης, που παρουσιάζει δυσκολίες φυσικής παρουσίας με χωροκοινωνικούς αποκλεισμούς. Ακόμη και τα κοινωνικά δίκτυα θα μπορούσαν να συνεισφέρουν «από τα κάτω», πολλαπλά προς αυτή την κατεύθυνση, είτε με τον άμεσο διαμοιρασμό υλικού είτε με την ενημέρωση και ενεργοποίηση του κοινού στην κατεύθυνση κατανόησης αξιών και προστασίας της Μοντέρνας κληρονομιάς. Ο ανοικτός αυτός δίαυλος επικοινωνίας θα μπορούσε να αποτελέσει εφιαλτήριο μιας στροφής της κοινωνίας και του θεσμικού πλαισίου προς την υιοθέτηση πολιτικών προστασίας και ανάδειξης της μοντέρνας μας αρχιτεκτονικής κληρονομιάς

αποθέματος καθιστούν την επανάχρηση επιτακτική όσο ποτέ άλλοτε. Η γνωστή ρήση “το μπετόν έχει φιλότιμο” δεν αρκεί! Οι μηχανικές ιδιότητες του μπετό είναι πεπερασμένες στον χρόνο και οι θεσμοθετημένες πρακτικές αποκατάστασης αφορούν τα λίθινα κτίρια και όχι τα κτίρια από σπλισμένο σκυρόδεμα. Αρχές όπως η αναστρεψιμότητα και η αυθεντικότητα δεν ανταποκρίνονται στη φιλοσοφία του μοντέρνου και η μόνη διαθέσιμη εργαλειοθήκη για την επιστημονική και ακαδημαϊκή κοινότητα είναι τα διεθνή παραδείγματα ως καλές πρακτικές.²⁹

Η διατήρηση της μοντέρνας αρχιτεκτονικής κληρονομιάς παρουσιάζει ούτως ή αλλιώς ένα δίλημμα μεταξύ διαταραχής και συνέχειας, το οποίο οι αρχιτέκτονες πρέπει να λύσουν πέρα από τις τεχνικές δυνατότητες ανακαίνισης του κτιρίου, αλλά ιδωμένο ως ιστορικό τεκμήριο. Η επίλυση του διλήμματος μεταξύ διαταραχής και συνέχειας που διέπει τη διατήρηση της μοντέρνας κληρονομιάς πρέπει να ερείδεται στην έννοια της αειφορίας. Ο τερματισμός της ζωής είτε ενός μοντέρνου μεμονωμένου κτιρίου είτε ολόκληρης περιοχής παρουσιάζει εκ προοιμίου διαταραχή, ενώ η έννοια της συνέχειας θα μπορούσε να αναζητηθεί σε έναν «κοινωνικά χρήσιμο σκοπό», όπως μας υπαγορεύει ο Χάρτης της Βενετίας, αναδημιουργώντας έναν ξεπερασμένο χώρο ως λειτουργικό συστατικό του σύγχρονου αστικού οικοσυστήματος. Αυτός ο επαναπροσδιορισμός του πνεύματος του τόπου μπορεί να φέρει νέο νόημα και ζωτικότητα σε έναν εγκαταλελειμμένο ιστορικό χώρο. Εάν η βιωσιμότητα είναι πάντα σε ισχύ, τότε ξεπερνά την απλή επαναχρησιμοποίηση φυσικού κτιριακού υλικού, συμπεριλαμβανομένης της διατήρησης αρχιτεκτονικών, τεχνολογικών και υλικών χαρακτηριστικών καθώς και της δημιουργίας νέας οικονομικής, κοινωνικής, πολιτιστικής και ιστορικής ζωής. Εύστοχα ο Κώστας Τσιαμπάος μας λέει:

«Αυτό που λείπει είναι μια αναστοχαστική επαναθεμελίωση της Ιστορίας και Θεωρίας της Αρχιτεκτονικής, η οποία θα περιγράψει, θα υπερασπιστεί και θα αναβαθμίσει την ταυτότητα της μοντέρνας αρχιτεκτονικής εκ νέου, στη συλλογική συνείδηση».³⁰

Όταν η σύγχρονη κοινωνία αναγνωρίζει την πολιτιστική σημασία ενός τέτοιου κτιρίου, τότε τα πιθανά σενάρια για την προσαρμοστική επαναχρησιμοποίηση του πρέπει να εξεταστούν πολύ προσεκτικά. Η ιδεολογική αφήγηση ενσωματωμένη στην αρχιτεκτονική παραμένει πάντα παρούσα, και επικοινωνείται μέσω νοημάτων, συνειρμών και ατμόσφαιρας. Η απόδοση νέας χρήσης και η αντανάκλασή του σε άυλες διαστάσεις και αξίες που φέρνει, βρίσκονται στον πυρήνα αυτής της

²⁹ Αθανασίου, Α., Δήμα, Λ., Καραλή, Τ. (2018) *Εισαγωγή: 25 χρόνια ελληνικό DOCOMOMO: The waste land ή make it new;*. Σε Αθανασίου, Α., Δήμα, Λ., Καραλή, Τ. επιμ. Η Επιστροφή Του Μοντέρνου 25 Χρόνια Ελληνικό Docomomo. Αθήνα: futura.

³⁰ Τσιαμπάος, Κ. (2018) *Ο ορισμός του μοντέρνου: αυτό που βλέπουμε, αυτό που κρατάμε*. Σε Αθανασίου, Α., Δήμα, Λ., Καραλή, Τ. επιμ. Η Επιστροφή Του Μοντέρνου 25 Χρόνια Ελληνικό Docomomo. Αθήνα: futura.

αρχιτεκτονικής. Μια αποδεκτή αλλαγή χρήσης πρέπει να αποφασιστεί κριτικά. Η προσαρμοστική επαναχρησιμοποίηση της αρχιτεκτονικής του μοντερνισμού είναι μια μεγάλη πρόκληση καθώς δεν είναι καθολική ούτε ευέλικτη. Ακόμη πιο αμφιλεγόμενη δε, ως συζήτηση σε παγκόσμιο επίπεδο.³¹

³¹ Navickienė E., Mitrovič, J. (2021). “Challenges of adaptive reuse in new functional typologies of socialist modernism architecture: intangible dimensions”, <https://vb.vgtu.lt/object/elaba:101867815/>

4. Συμπεράσματα

Εδώ και αρκετά χρόνια όλοι οι συναρμόδιοι κρατικοί φορείς, αποτεινούν στην προστασία και ανάδειξη της κληρονομιάς του Μοντέρνου κινήματος. Τα κτίρια αυτά πλέον αντιμετωπίζονται ως ισάξια με άλλα κτίρια που εντάσσονται σε άλλες, περισσότερο παγιωμένες στη συλλογική συνείδηση εκφράσεις της αρχιτεκτονικής δημιουργίας. Εξάλλου, το σύνολο της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, μέρος της οποίας περιλαμβάνει αξιόλογα δείγματα του Μοντέρνου, διαμορφώνει την ιστορική ταυτότητα και χαρακτήρα των πόλεων όπου βρίσκονται και οφείλουμε να τα διατηρούμε. Ωστόσο, οι απαραίτητες διοικητικές διαδικασίες, οι αλληλοεπικαλύψεις αρμοδιοτήτων των φορέων προστασίας, η ενίοτε σπατάλη ανθρώπινων και οικονομικών πόρων, η πολυφωνία ερμηνείας όρων – τεχνικών εννοιών και νομοθεσίας, τα θεσμικά ελλείμματα και ασάφειες, η ελλιπής αρωγή του κράτους προς τους ιδιοκτήτες και η ελλιπής διεπιστημονική προσέγγιση δημιουργούν πληθώρα κωλυμάτων στην ορθή προσέγγιση ζητημάτων προστασίας και ανάδειξης τέτοιων κτηρίων ή συνόλων. Ίσως κάποιες φορές θα ήταν άδικο να εστιάζουμε σε θεσμικό έλλειμμα. Το πρόβλημα εντοπίζεται στο σαθρό πολιτιστικό υπόβαθρο, που αδυνατεί να αξιολογήσει και να διαχειριστεί κριτικά την ιστορία της. Υπεύθυνοι δεν νοούνται μόνο οι αρχιτέκτονες, αλλά και ολόκληρη η σύγχρονη κοινωνία, η οποία αδυνατεί να δει τα πιο πρόσφατα κομμάτια της ιστορίας της και να τα προστατεύσει ως κληρονομιά που οφείλει να κληρονομήσει και στις επόμενες γενιές

Γενικά, η κατεύθυνση της υπό προϋποθέσεις μετατροπής των ανενεργών κτιρίων του μοντέρνου κινήματος, είναι η ενδεικνυόμενη επιλογή σε σχέση με πιθανή κατεδάφιση ή χαρακτηρισμό τους ως διατηρητέα. Στη μια περίπτωση θα προκαλούνταν ασυνέχεια στην ενιαία επιδερμίδα του αστικού χώρου και στην δεύτερη περίπτωση τα κελύφη θα είχαν την ίδια τύχη με τα νεοκλασικά που κηρύχτηκαν διατηρητέα. Σαφώς η τεχνολογία και τεχνογνωσία που κατέχουμε σήμερα βοηθούν προς αυτή την κατεύθυνση συντήρησής τους, ωστόσο αυτό δεν εγγυάται την χρηστική βιωσιμότητα της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Σύμφωνα με τις αρχές της Βαλέτας, «είναι θεμελιώδες να θεωρούμε την κληρονομιά ως ουσιαστικό πόρο» και να διασφαλίσουμε ότι οι «νέες λειτουργίες [...] ικανοποιούν την ανάγκη για αιεφόρο ανάπτυξη, σύμφωνα με την έννοια της ιστορικής πόλης ως ένα μοναδικό και αναντικατάστατο οικοσύστημα ». Συνδυαστικά με αυτές τις αρχές και η έννοια του πνεύματος του τόπου, «το απτό και άυλο, τα φυσικά και πνευματικά στοιχεία που δίνουν στην περιοχή τη συγκεκριμένη ταυτότητα, νόημα, συναίσθημα και μυστήριο».

Παράλληλα ας σταθούμε στα λόγια του Ezra Pound και τι πραγματικά εννοεί με το “make it new”. Στην πραγματικότητα δίνει την κατεύθυνση της διαρκούς ανανέωσης με αποφυγή της οστεοποίησης (ossification) του αποθέματος. Εδώ είναι που τίθενται τα μείζονα ζητήματα συνέχειας – ασυνέχειας, ολότητας και ανοικτότητας, ιεραρχίας και υποταγής μέσω της χρήσης του όρου “new”. Προφανώς εννοεί το νέο ως επανεγγραφή ή μάλλον σύγχρονη επανερμηνεία του αρχετυπικού μοντέρνου σε παρόντα χρόνο όχι εικονογραφικά, αλλά κατ’ ουσία.

Το Docomomo, ως φορέας αναγνώρισης και συντήρησης σημαντικών έργων του μοντέρνου κινήματος, στοχεύει στην ανάδειξη του πλαισίου δημιουργίας τους. Ανάδειξη δηλαδή της

αρχιτεκτονικής ως «φορέα κοινωνικής, κατασκευαστικής και αισθητικής σύγκλισης στην προοπτική ενός καλύτερου περιβάλλοντος για το μέλλον του ανθρώπου». Εδώ εντοπίζονται και οι συνθήκες βιωσιμότητας στον παρόντα χρόνο. Μην αγνοούμε βέβαια ότι η επιτυχία των επεμβάσεων δεν άπτεται μόνο της ευρηματικότητας των αρχιτεκτόνων, αλλά και ενός συντονισμένου συστήματος φορέων, θεσμών, οικονομικού και οργανωτικού πλαισίου, καθώς και την αναγνώριση και αποδοχή των επεμβάσεων από τους πολίτες.

Σήμερα, το ελληνικό do.co.mo.mo. βρίσκεται σε μια διαδικασία επικαιροποίησης θεμελιωδών ζητημάτων της σύστασής του. Επαναπροσδιορίζει τους ορισμούς ακόμη και τα χρονικά όρια του μοντέρνου, επανεξετάζει ζητήματα τεκμηρίωσης και προστασίας της μοντέρνας αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Σε ευρύτερο, διεθνές πλαίσιο αναζητά το κοινό πεδίο της μοντέρνας αρχιτεκτονικής κάθε χώρας ώστε να οριστεί «μια δια-χρονική και δια-τοπική αρχιτεκτονική γενεαλογία». Σε κάθε ιστορική συνθήκη η λύση σε κάθε προβληματική ανθρώπινη συμπεριφορά βρισκόταν στη τέχνη. Η αρχιτεκτονική λοιπόν ως τέχνη, οφείλει να βρει το σκοπό της και να θέτει τις βάσεις κάθε έργου της μακριά από τάσεις έπαρσης και εποχικά στερεότυπα. Η κατανόηση της μοντέρνας αρχιτεκτονικής μπορεί να επιτευχθεί μόνο με την συστηματική έρευνα της ιστορίας της. Η ερμηνεία του χθες της είναι μονόδρομος για την θεωρητική της ανανέωση στο σήμερα. Αυτή η θεωρητική ανανέωση μπορεί να την ενεργοποιήσει στον σύγχρονο βίο ως αξίες και ως πρακτική. Μπορεί να γίνει η βάση πάνω στην οποία θα σκεπτόμαστε και θα κτίζουμε.

Η μελέτη του παρελθόντος και τα διδάγματα διαδραμάτισαν καίριο ρόλο διαχρονικά.

«Τα σπέρματα του νέου ενυπάρχουν στο παρελθόν όπως και τα σπέρματα του αέναου και του παντοτινού. Η ιστορία θα ήταν κάτι νεκρό αν δεν μας ενέπνεε, αν δεν μας γέμιζε ιδέες για το παρόν και για το μέλλον, αν δεν μας έδειχνε τρόπους να ζούμε και να φανταζόμαστε».

Μια από τις κληρονομίες της μεταμοντέρνας σκέψης, είναι η συνειδητοποίηση της αναγκαιότητας διατήρησης των κτιρίων και συνόλων του παρελθόντος, έπειτα από επαρκή τεκμηρίωση, αφού η μοντέρνα αρχιτεκτονική παραμένει εν μέρει αχαρτογράφητη. Μην ξεχνάμε πως και η σύγχρονη αρχιτεκτονική έχει τις αναφορές της στις αρχές και πρακτικές της Μοντέρνας, η οποία παραμένει ζωντανή, διδάσκει και εμπνέει. Αυτό το βήμα προς τα πίσω, δεν είναι μια αμήχανη στιγμή να εκφραστεί ο αρχιτέκτονας αφουγκραζόμενος τον παλμό της εποχής του, αλλά μια καθ' όλα κριτική διαδικασία. Πρόκειται για μάθημα ανατομίας της αρχιτεκτονικής του παρελθόντος με καθαρά διδακτικές προεκτάσεις. Διδάγματα νεωτερικότητας με σημερινούς όρους, ενεργοποιώντας την ιστορία.

Κατάλογος εικόνων

εικόνα 22: Τριανταφύλλου, Γ. [2014] *‘Συνολική άποψη του κτιριακού συγκροτήματος γραφείων Δοξιάδη, ως είχε στην αρχική του φάση.’* [Διαδίκτυο] Διαθέσιμο στο: <<http://triantafylloug.blogspot.com/2014/01/one-athens.html>> [18 Μαΐου 2021]

εικόνα 23: Τριανταφύλλου, Γ. [2014] *‘Η ογκοπλασία των κτιρίων (πριν την ολοκλήρωση του συγκροτήματος) σε συμφωνία με την φυσική κλίση του εδάφους.’* [Διαδίκτυο] Διαθέσιμο στο: <<http://triantafylloug.blogspot.com/2014/01/one-athens.html>> [18 Μαΐου 2021]

εικόνα 24: Τριανταφύλλου, Γ. [2014] *‘Ολοκληρωμένη άποψη της ογκοπλασίας του συγκροτήματος μετά την ολοκλήρωσή του.’* [Διαδίκτυο] Διαθέσιμο στο: <<http://triantafylloug.blogspot.com/2014/01/one-athens.html>> [18 Μαΐου 2021]

εικόνα 25: Τριανταφύλλου, Γ. [2014] *‘Η διάταξη των κουφωμάτων ως είχε αρχικά, στα επαναλαμβανόμενα πλαίσια του κανάβου των όψεων.’* [Διαδίκτυο] Διαθέσιμο στο: <<http://triantafylloug.blogspot.com/2014/01/one-athens.html>> [18 Μαΐου 2021]

εικόνα 26: *‘Κατάσταση διατήρησης της villa Savoye μετά την τελευταία αποκατάσταση του 2010.’* [Διαδίκτυο] Διαθέσιμο στο: <https://www.google.gr/search?sa=G&hl=en_GB&sxsrf=AOaemvJ1_WC7-wrXAXoBw2gqjSVXYcM6FA:1631739965456&q=villa+savoye&tbm=isch&source=iu&ictx=1&tbs=simg:CAESYAIDG9uyqEGcSBpVCxCwjKclGjkKNwgEEhO1PLUKtCn5LqAze60k3wadJOU6GhpsGWWAL95HJpkfH1htVbTrbAnRxI9xwxyxDSAFMAQMCxCOrv4IGgoKCAgBEgQoa7T2DA&fir=5fw9fNs77PLuSM%252CSd88MzGH8Ru0cM%252C_&vet=1&usg=AI4_-kRIlh-4qT_9pbVzINYw-qJhqy5VFw&ved=2ahUKEwjVr4al8YHzAhXNQ_EDHW6NAdQQ9QF6BAgHEAE&biw=1011&bih=923#imgsrc=8lhK91EEiiJgWm&imgdii=rDZPRabBYUYI9M> [23 Μαρτίου 2021]

εικόνα 6: Τσιαμπάος, Κ. [2019] *‘Κατάσταση διατήρησης του περιπτέρου της Βαρκελώνης του Mies van der Rohe.’* [Διαδίκτυο] Διαθέσιμο στο: <<https://www.archetype.gr/blog/arthro/i-tris-maches-tis-monternas-architektonikis>> [2 Απριλίου 2021]

εικόνα 27: *‘Εσωτερική άποψη του εργοστασίου Van Nelle στο Rotterdam μετά την πρόταση επανάχρησής.’* [Διαδίκτυο] Διαθέσιμο στο: <<https://www.google.gr/search?hl=en-GR&sxsrf=AOaemvL9GRQ5XYIHePsL3VKJWZw->

oP4PFw:1631739364276&q=van+nelle+fabriek+rotterdam&tbm=isch&source=iu&ictx=1&tbs=simg:C
 AESgQIJ46tYeaOwPWka9QELELCMPwgaOQo3CAQSE7gVzTebE7om6R3vDPcx3TbXNnEaGtsyptl
 HNYQOdYcaF5LlzxIOPFNEIZ9MeTjNIAUwBAwLEI6u_1ggaCgoICAESBFy_1iQ8MCxCd7cEJGpYBC
 h0KC2RheWxpZ2h0aW5n2qWI9gMKCggbvS8wazJuNQodCglhbHVtaW5pdW3apYj2AwwKCi9tLzAy
 N3ZqMnYKHAoiY29ycmlkb3LapYj2AwwKCi9tLzBjbmQzamgKGQoFc2hIbGbpYj2AwwKCi9tLzBnam
 JnNzIKHQoKZm9yIGluZG9vctqliPYDCwoJL2EvNXJ5OWtiDA&fir=02Y9yBVX-
 jUAzM%252C7bel70CHMEI5nM%252C_&vet=1&usg=AI4_-
 kQvu9fjJUf_MSQBkEKs35xXlwt6A&sa=X&ved=2ahUKEwiutLHp7oHzAhVoSvEDHe4FC3AQ9QF6B
 AgeEAE&biw=1011&bih=923#imgrc=02Y9yBVX-jUAzM&imgdii=46tYeaOwPWkkCM> [23 Μαρτίου
 2021]

εικόνα 28: Τριανταφύλλου, Γ. [2014] *‘Αποψη του αιθρίου του κτιρίου γραφείων Δοξιάδη κατά την πρώτη φάση λειτουργίας του.’* [Διαδίκτυο] Διαθέσιμο στο: <http://triantafylloug.blogspot.com/2014/01/one-athens.html> [18 Μαΐου 2021]

εικόνα 29: Τριανταφύλλου, Γ. [2014] *‘Αποψη του κυκλικού κλιμακοστασίου όπως διατηρούνταν πριν τις εργασίες της τελευταίας μετασκευής.’* [Διαδίκτυο] Διαθέσιμο στο: <http://triantafylloug.blogspot.com/2014/01/one-athens.html> [18 Μαΐου 2021]

εικόνα 30: Τριανταφύλλου, Γ. [2014] *‘Τα τρία υλικά στα στοιχεία πλήρωσης ως απάντηση στον βαθμό ιδιωτικότητας.’* [Διαδίκτυο] Διαθέσιμο στο: <http://triantafylloug.blogspot.com/2014/01/one-athens.html> [18 Μαΐου 2021]

εικόνα 31: Τριανταφύλλου, Γ. [2014] *‘Οι εμφανείς πλάκες Zoellner σε ανάμνηση του αρχικού κτιρίου και το ξύλινο δάπεδο σε διάταξη ψαροκόκαλο ως αναφορά στην αθηναϊκή πολυκατοικία του ‘60 και ‘70.’* [Διαδίκτυο] Διαθέσιμο στο: <http://triantafylloug.blogspot.com/2014/01/one-athens.html> [18 Μαΐου 2021]

εικόνα 32: Τριανταφύλλου, Γ. [2014] *‘Αποψη της δυτικής όψης του κτιρίου One Athens (αρχικά κτίριο Σχολής Δοξιάδη) μετά τις εργασίες μετασκευής και διατηρώντας την αρχική δομοστατική διάρθρωση.’* [Διαδίκτυο] Διαθέσιμο στο: <http://triantafylloug.blogspot.com/2014/01/one-athens.html> [18 Μαΐου 2021]

εικόνα 33: Τριανταφύλλου, Γ. [2014] *‘Αποψη της ανατολικής όψης του κτιρίου One Athens (αρχικά κτίριο Γραφείων Δοξιάδη) μετά τις εργασίες μετασκευής και διατηρώντας την αρχική δομοστατική διάρθρωση.’* [Διαδίκτυο] Διαθέσιμο στο: <<http://triantafylloug.blogspot.com/2014/01/one-athens.html>> [18 Μαΐου 2021]

εικόνα 34: Τσιαμπάος, Κ. [2010] *‘Οι οπτικές χαράξεις του Δοξιάδη έχοντας ως περιοχή μελέτης την Ακρόπολη.’* Σε Ρόδη, Α., Τουρνικιώτης, Π. επιμ. Εκδοχές Του Μοντέρνου Στην Αθήνα Του Μεσοπολέμου. Αθήνα: futura.

εικόνα 35: Τσιαμπάος, Κ. [2010] *‘Μελέτη οπτικής ισοροπίας του Choisy μέσω οπτικών ακτίνων με περιοχή μελέτης την Ακρόπολη.’* Σε Ρόδη, Α., Τουρνικιώτης, Π. επιμ. Εκδοχές Του Μοντέρνου Στην Αθήνα Του Μεσοπολέμου. Αθήνα: futura.

εικόνα 36: Τριανταφύλλου, Γ. [2014] *‘Αποψη του αιθρίου κατά την πρώτη φάση.’* [Διαδίκτυο] Διαθέσιμο στο: <<http://triantafylloug.blogspot.com/2014/01/one-athens.html>> [18 Μαΐου 2021]

εικόνα 37: Τριανταφύλλου, Γ. [2014] *‘Αποψη του αιθρίου ως έχει σήμερα.’* [Διαδίκτυο] Διαθέσιμο στο: <<http://triantafylloug.blogspot.com/2014/01/one-athens.html>> [18 Μαΐου 2021]

εικόνα 38: Πάγκαλος, Π. [2010] *‘Σύμφωνα με τον Le Corbusier όλες οι μορφές αναλύονται σε επιμέρους υποενότητες.’* Σε Ρόδη, Α., Τουρνικιώτης, Π. επιμ. Εκδοχές Του Μοντέρνου Στην Αθήνα Του Μεσοπολέμου. Αθήνα: futura.

εικόνα 39: Πάγκαλος, Π. [2010] *‘Όλα τα αρχιτεκτονικά έργα, ακόμη και ο Παρθενώνας, αναλύονται σε γεωμετρικά πρίσματα και μαθηματικές σχέσεις, σύμφωνα με τον Le Corbusier.’* Σε Ρόδη, Α., Τουρνικιώτης, Π. επιμ. Εκδοχές Του Μοντέρνου Στην Αθήνα Του Μεσοπολέμου. Αθήνα: futura.

εικόνα 40: Πάγκαλος, Π. [2010] *‘Η χρονική εξίσωση του Le Corbusier μετουσιώνοντας τον Παρθενώνα σε τεχνολογικό επίτευγμα.’* Σε Ρόδη, Α., Τουρνικιώτης, Π. επιμ. Εκδοχές Του Μοντέρνου Στην Αθήνα Του Μεσοπολέμου. Αθήνα: futura.

εικόνα 41: *‘Poster από το 14^ο Διεθνές Συνέδριο του docomomo με τίτλο “adaptive reuse”.’* [Διαδίκτυο] Διαθέσιμο στο: <<https://www.docomomo.com/product/fourteenth-international-docomomo-conference>> [18 Μαΐου 2021]

Βιβλιογραφία

1. Κ.Ν 5351/1932 "Περί κωδικοποίησης των διατάξεων του Νόμ. 5351 ως και των εν ισχύ σχετικών διατάξεων των Νομ. ΒΧΜΣΤ', 2447, 491, 4823 και του Ν.Δ. της 12/16 Ιούν. 1926 εις εν ενιαίο κείμενο νόμου, φέρον τον αριθ. 5351 και τον τίτλο "περί αρχαιοτήτων" (ΦΕΚ 275/Α'/24.8.1932).
2. Ν. 1469/1950 «Περί προστασίας ειδικής κατηγορίας οικοδομημάτων και έργων τέχνης μεταγενέστερων του 1830» (ΦΕΚ 169/Α').
3. Σκουλικίδης Θ. (2000) *Διάβρωση και συντήρηση των δομικών υλικών των μνημείων*. ΗΡΑΚΛΕΙΟ: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης.
4. Ορφανουδάκης Δ. (2001) *Μελέτη αποκατάστασης μνημείων και συνόλων*. Τρίτη έκδοση. Πειραιάς
5. Ν. 3028/2002 «Για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς» (ΦΕΚ 153/ τ. Α'/ 28-6-2002).
6. Φατούρος, Δ. (2003) *Η Επιμονή Της Αρχιτεκτονικής: πέντε συσχετίσεις: το ερείπιο. Το εφήμερο. Το industrial design. Η πόλη και η πολλαπλή πόλη. Το μη τελειωμένο έργο, το non finite*. Τρίτη έκδοση. Αθήνα: εκδόσεις Καστανιώτη.
7. Φατούρος, Δ. (2003) *Η Επιμονή Της Αρχιτεκτονικής: ο ρόλος της αρχιτεκτονικής: σύγχυση, εξαφάνιση ή μετατροπή*. Τρίτη έκδοση. Αθήνα: εκδόσεις Καστανιώτη.
8. Ποταμιάνος, Ι. (2007) 'Ορισμένες αρχές του μοντέρνου και η διδασκαλία της ιστορίας της αρχιτεκτονικής'. Σε Αμερικάνου, Ε., Εξαρχόπουλος, Π. επιμ. *Μοντερνισμός Και Αρχιτεκτονική Εκπαίδευση*. Αθήνα: futura.
9. Τουρνικιώτης, Π. (2007) 'Μαθαίνοντας από τους μοντέρνους'. Σε Αμερικάνου, Ε., Εξαρχόπουλος, Π. επιμ. *Μοντερνισμός Και Αρχιτεκτονική Εκπαίδευση*. Αθήνα: futura.
10. Παπαγιαννόπουλος, Γ. (2007) 'Όταν το μοντέρνο γίνεται κανόνας'. Σε Αμερικάνου, Ε., Εξαρχόπουλος, Π. επιμ. *Μοντερνισμός Και Αρχιτεκτονική Εκπαίδευση*. Αθήνα: futura.
11. Ξανθή, Θ. (2007) 'Η διδακτική του χώρου ως εικόνα και ως περιεχόμενο: δυο παραδείγματα από το μοντέρνο'. Σε Αμερικάνου, Ε., Εξαρχόπουλος, Π. επιμ. *Μοντερνισμός Και Αρχιτεκτονική Εκπαίδευση*. Αθήνα: futura.

12. Μπίρης, Τ. (2007) *Έλληνικός πρώιμος και ύστερος μοντερνισμός: διδακτική εμπειρία μιας υποδόριας αρχιτεκτονικής ρίζας που επιμένει*. Σε Αμερικάνου, Α., Εξαρχόπουλος, Π. επιμ. Μοντερνισμός Και Αρχιτεκτονική Εκπαίδευση. Αθήνα: futura.
13. Αμερικάνου, Α., Εξαρχόπουλος, Π. (2007) *Το μάθημα της σύνθεσης στο 1ο έτος σπουδών: διαστάσεις του μοντέρνου – πρώτες αντιδράσεις*. Σε Αμερικάνου, Α., Εξαρχόπουλος, Π. επιμ. Μοντερνισμός Και Αρχιτεκτονική Εκπαίδευση. Αθήνα: futura.
14. Φατούρος, Δ. (2009) *Ίχνη Μετάβασης. Η Αρχιτεκτονική Μέσα Στη Νέα Πραγματικότητα: Οι νέες πραγματικότητες σε εξέλιξη. Αρχές 2008*. Αθήνα: εκδόσεις Καστανιώτη.
15. Φατούρος, Δ. (2009) *Ίχνη Μετάβασης. Η Αρχιτεκτονική Μέσα Στη Νέα Πραγματικότητα: Μια ποιητική βιολογία του χώρου*. Αθήνα: εκδόσεις Καστανιώτη.
16. Φατούρος, Δ. (2009) *Ίχνη Μετάβασης. Η Αρχιτεκτονική Μέσα Στη Νέα Πραγματικότητα: Η αδιαφορία της αρχιτεκτονικής και η περίπτωση των πύργων*. Αθήνα: εκδόσεις Καστανιώτη.
17. Φατούρος, Δ. (2009) *Ίχνη Μετάβασης. Η Αρχιτεκτονική Μέσα Στη Νέα Πραγματικότητα: Όροι συμβίωσης, η επέλαση της μονότροπης τεχνολογίας, οι μεταμορφώσεις του περιβάλλοντος και η σιωπή της έρευνας*. Αθήνα: εκδόσεις Καστανιώτη.
18. Φατούρος, Δ. (2009) *Ίχνη Μετάβασης. Η Αρχιτεκτονική Μέσα Στη Νέα Πραγματικότητα: Η κρίση και τα τα golden boys της αρχιτεκτονικής. Τέλη 2008 – αρχές 2009*. Αθήνα: εκδόσεις Καστανιώτη.
19. Φατούρος, Δ. (2009) *Ίχνη Μετάβασης. Η Αρχιτεκτονική Μέσα Στη Νέα Πραγματικότητα: Η αδιαφορία της αρχιτεκτονικής και η περίπτωση των πύργων*. Αθήνα: εκδόσεις Καστανιώτη.
20. Τουρνικιώτης, Π. (2010) *Το ελληνικό μοντέρνο και η πρόκληση της αλλαγής*. Σε Ρόδη, Α., Τουρνικιώτης, Π. επιμ. Εκδοχές Του Μοντέρνου Στην Αθήνα Του Μεσοπολέμου. Αθήνα: futura.
21. Ρόδη, Α. (2010) *Πρόταση χρηστικής βιωσιμότητας των μεσοπολεμικών πολυκατοικιών*. Σε Ρόδη, Α., Τουρνικιώτης, Π. επιμ. Εκδοχές Του Μοντέρνου Στην Αθήνα Του Μεσοπολέμου. Αθήνα: futura.
22. Αμερικάνου, Α., Εξαρχόπουλος, Π. (2010) *Κατεδαφισμένα και αλλοιωμένα κτίρια της μοντέρνας αρχιτεκτονικής στην Αθήνα του μεσοπολέμου*. Σε Ρόδη, Α., Τουρνικιώτης, Π. επιμ. Εκδοχές Του Μοντέρνου Στην Αθήνα Του Μεσοπολέμου. Αθήνα: futura.

23. Τσιαμπάος, Κ. (2010) *‘Για μια αρχιτεκτονική του βλέμματος / η διατριβή του Δοξιάδη και οι αισθητικές θεωρίες της εποχής της’*. Σε Ρόδη, Α., Τουρνικιώτης, Π. επιμ. Εκδοχές Του Μοντέρνου Στην Αθήνα Του Μεσοπολέμου. Αθήνα: futura.
24. Πάγκαλος, Π. (2010) *‘Ο Παρθενώνας των Αθηνών ως έργο της μοντέρνας αρχιτεκτονικής’*. Σε Ρόδη, Α., Τουρνικιώτης, Π. επιμ. Εκδοχές Του Μοντέρνου Στην Αθήνα Του Μεσοπολέμου. Αθήνα: futura.
25. Παπαδόπουλος, Λόης. (2010) Αφιέρωμα στο Design: Ποιο Design, Θεσσαλονίκη: έκδοση Συλλόγου Φίλων Τελλόγλειου Ιδρύματος Τεχνών Α.Π.Θ.
26. Δομές (2014). Κατοικία Καζάζη στο Πανόραμα. Διαθέσιμο στο: <http://domesindex.com/buildings/katoikia-kazazh-sto-panorama/> [20/02/2021]
27. Hilde R., Voordt T., (2014), *‘Adaptive reuse of office buildings into housing: opportunities and risks’*, Διαθέσιμο στο: <https://www.researchgate.net/publication/260982569>, [23/09/2021]
28. Ψυχούλης, Α., (2015) *‘Το κτίριο σαν ένα γεύμα’*. Σε Κοτιώνης, Ζ., Τζιρτζιλιάκης, Γ. επιμ. Συμβιώσεις, Η Αρχιτεκτονική Στην Εποχή Των Φυσικοπολιτισμών Και Της Τεχνητής Φύσης. Αθήνα: εκδόσεις Καστανιώτη.
29. Αντωννάκη Σ. (2015) *‘Σημειώσεις γύρω από την έννοια της συμβίωσης’*. Σε Κοτιώνης, Ζ., Τζιρτζιλιάκης, Γ. επιμ. Συμβιώσεις, Η Αρχιτεκτονική Στην Εποχή Των Φυσικοπολιτισμών Και Της Τεχνητής Φύσης. Αθήνα: εκδόσεις Καστανιώτη.
30. Τουρνικιώτης, Π. (2018) *‘Η μοντέρνα αρχιτεκτονική ως νεωτερικότητα και ως κληρονομιά’*. Σε Αθανασίου, Α., Δήμα, Λ., Καραλή, Τ. επιμ. *Η Επιστροφή Του Μοντέρνου 25 Χρόνια Ελληνικό Docomomo*. Αθήνα: futura.
31. Μαϊστρου, Ε. (2018) *‘Προβλήματα και προοπτικές για το μέλλον της προστασίας της μοντέρνας αρχιτεκτονικής στην Ελλάδα’*. Σε Αθανασίου, Α., Δήμα, Λ., Καραλή, Τ. επιμ. *Η Επιστροφή Του Μοντέρνου 25 Χρόνια Ελληνικό Docomomo*. Αθήνα: futura.
32. Γκανασούλης, Γ. (2018) *‘Η προστασία της μοντέρνας αρχιτεκτονικής στην Ελλάδα: θεσμικό πλαίσιο, προβλήματα εφαρμογής και σχετικοί προβληματισμοί’*. Σε Αθανασίου, Α., Δήμα, Λ., Καραλή, Τ. επιμ. *Η Επιστροφή Του Μοντέρνου 25 Χρόνια Ελληνικό Docomomo*. Αθήνα: futura.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι

Θεσμικό Πλαίσιο Προστασίας.

Το θεσμικό πλαίσιο προστασίας έργων μοντέρνας αρχιτεκτονικής στην Ελλάδα, παρουσιάζει επικαλύψεις, με αποτέλεσμα να δημιουργεί ασάφειες. Ο μεν νόμος

του Υπουργείου Πολιτισμού, αναφέρεται σε προστασία κτιρίων παλαιότερων των εκατό ετών (επομένως δεν συμπεριλαμβάνονται μοντέρνα κτίρια). Δεν απαιτείται να διαθέτουν ιδιαίτερα αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά, αλλά διατηρούνται ως μνημεία και έργα τέχνης. Τα περιθώρια παρεμβάσεων και αλλαγών είναι ελάχιστα. Το άλλο θεσμικό πλαίσιο του Υπουργείου Περιβάλλοντος, έχει έναν προσανατολισμό περισσότερο αρχιτεκτονικό, όμως δε δείχνει τον απαιτούμενο σεβασμό στην υλική και μορφολογική αυθεντικότητα. Την θεσμική αυτή αστοχία την είδαμε έμπρακτα σε παραδείγματα κτιρίων του μεσοπολέμου.

Παρόλο που το υφιστάμενο νομικό πλαίσιο χρειάζεται αρκετές αποσαφηνίσεις και συμπληρώσεις, αυτό υπάρχει. Το θεσμικό πλαίσιο αναφοράς είναι ο Ν. 4067/2012 και ο Ν. 3028/2002. Πιο αναλυτικά:

Ν. 4067/2012

Άρθρο 6: «Προστασία Αρχιτεκτονικής και Φυσικής Κληρονομιάς», το οποίο αναφέρεται στην αρχιτεκτονική κληρονομιά η οποία περιλαμβάνει «Μνημεία, Αρχιτεκτονικά σύνολα, Τόπους και τοπία»

Όμως βάσει του Ν. 2039/1992 Άρθρο 1, με τον όρο «μνημεία» νοείται «κάθε κατασκευή ιδιαίτερα σημαντική λόγω του ιστορικού, αρχαιολογικού, καλλιτεχνικού, επιστημονικού, κοινωνικού ή τεχνικού της ενδιαφέροντος» και του Ν. 1126/1981 άρθρο 1, το οποίο αναφέρεται σε «αρχιτεκτονικά έργα παγκοσμίου αξίας».

Ν. 3028/2002

Άρθρο 2

- παρ. α: «Πολιτιστικά αγαθά είναι οι μαρτυρίες της ύπαρξης και της ατομικής και συλλογικής δραστηριότητας του ανθρώπου»
- παρ. ββ «νεώτερα μνημεία νοούνται τα πολιτιστικά αγαθά που είναι μεταγενέστερα του 1830»

Άρθρο 6

- παρ. γ «τα νεώτερα πολιτιστικά αγαθά που ανάγονται στην περίοδο των εκάστοτε 100 τελευταίων ετών είναι δυνατόν να χαρακτηρισθούν μνημεία λόγω της ιδιαίτερης

αρχιτεκτονικής, πολεοδομικής, κοινωνικής, εθνολογικής, λαογραφικής, τεχνικής, βιομηχανικής ή εν γένει ιστορικής, καλλιτεχνικής ή επιστημονικής σημασίας τους».

Στην τομή των παραπάνω προκύπτει ότι η μοντέρνα αρχιτεκτονική κληρονομιά μπορεί να συμπεριληφθεί και στους δύο νόμους. Ως «κατασκευές που είναι σημαντικές λόγω του καλλιτεχνικού, επιστημονικού, κοινωνικού ή τεχνικού τους ενδιαφέροντος» ερείδεται στους Ν. 4067/2012 και Ν. 2039/1992 και ως «νέωτερα πολιτιστικά αγαθά / νέωτερα μνημεία» δύναται να ενταχθεί στο πλαίσιο του Ν. 3028/2002. Ωστόσο, δεν υπάρχει θεσμοθετημένη και συγκροτημένη διαδικασία καταγραφής και τεκμηρίωσης του αρχιτεκτονικού έργου, για την προστασία του. Ο χαρακτηρισμός κτιρίων ή συνόλων του Μοντέρνου Κινήματος, ως διατηρητέων πραγματοποιείται αποσπασματικά κατόπιν αιτήματος ιδιώτη ή κάποιου πολιτιστικού φορέα που τα διαχειρίζεται κατά περίπτωση.

Εδώ να σημειωθεί ότι στο θεσμικό πλαίσιο εντοπίζεται σοβαρή διαφορά μεταξύ των δύο νομοθετικών καθεστώτων που ισχύουν για τα μνημεία και τα διατηρητέα ως προς την υποχρέωση του ιδιοκτήτη μνημείου να προβαίνει σε ανακατασκευή του σε περίπτωση καταστροφής. Ο ιδιοκτήτης διατηρητέου κατά ΓΟΚ υποχρεούται να το αποκαταστήσει – ειδάλλως του επιβάλλεται δαπάνη αποκατάστασης από το Δημόσιο, εισπρακτέα ως δημόσιο έσοδο. Αντίθετα, ιδιοκτήτης ακινήτου μνημείου δεν μπορεί να υποχρεωθεί να το αποκαταστήσει.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ

Θεμελιώδεις έννοιες – Ορισμοί

Μνημείο

Μνημείο σύμφωνα με την Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια του ΠΥΡΣΟΥ είναι: «κατασκεύασμα, ίδρυμα εις μνήμην τινός, μεγαλοπρεπής τάφος, μνήμα, μαυσωλείον, παν ό,τι διεσώθη εκ της αρχαιότητος, το μαρτυρούν αρχαίον βίον, λείψανο της αρχαιότητος, παν ό,τι κείται εις ανάμνησιν».

«Ετυμολογικά, η λέξη προέρχεται από το ρήμα μνάομαι – μιμνήσκω (λατινικά *monere* => *monumentum*), που σημαίνει θυμάμαι κάτι, προειδοποιώ για κάτι, αφήνω υποθήκη στους επερχόμενους».

Ιστορικά μνημεία

Ιστορικά μνημεία είναι σύμφωνα με την Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια του ΠΥΡΣΟΥ: «τα αρχαιολογικής και ιστορικής καθόλου σημασίας μνημεία ειδικώτερον: εκείνα άτινα, λόγω υπερόχου αξίας, ανεγνωρισμένης, απέβαλον ούτως ειπείν συν τω χρόνω εις την κοινήν συνείδησιν των πεπολιτισμένων λαών την εθνότητά των και απέβησαν πνευματική κληρονομία όλων...πάντα ανεξαιρέτως τα έργα της αρχιτεκτονικής, γλυπτικής, γραφικής και οιασδήποτε καθόλου τέχνης, οίον παντοία οικοδομήματα και αρχιτεκτονικά μνημεία, λίθοι μετά γλυφής τινος εκ των μνημείων τούτων προερχόμενοι, και βάθρα, υδραγωγεία, οδοί, τείχη, τάφοι, λαξεύματα, αγάλματα, ανάγλυφα, ειδώλια, επιγραφαί, ζωγραφίαι, ψηφοθετήματα, αγγεία, όπλα, κοσμήματα και άλλα εξ οιασδήποτε ύλης έργα και σκεύη, δακτυλιόλιθοι, νομίσματα από των αρχαιοτάτων χρόνων και εφεξής...».

Επομένως, ο χαρακτηρισμός ενός δημιουργήματος ως ιστορικού μνημείου εξαρτάται από την ιστορική αξία του, την ηλικία του, τον προσορισμό του, την αισθητική, συμβολική, τεχνολογική και τεχνική αξία του. Δεν είναι απαραίτητο να ισχύουν συγχρόνως όλα αυτά τα κριτήρια και, επίσης, δεν απαιτείται να ισχύει αναγκαστικά ο παράγων της ηλικίας του. Έτσι, περιλαμβάνονται σ' αυτόν τον ορισμό και νεότερα δημιουργήματα, που κρίνονται ως διατηρητέα γιατί ικανοποιούν κάποιον από τους άλλους παράγοντες και κυρίως την ιστορική ή και τη συμβολική του σημασία.

Συντήρηση

Με τον όρο συντήρηση εννοούμε συνεχείς επισκευές του μνημείου μικρής έκτασης, που δεν αλλοιώνουν τη μορφή και τη δομή του, για να μπορέσει να αντέξει στο πέρασμα του χρόνου και να είναι χρήσιμο για τις ανθρώπινες ανάγκες. Επίσης όταν αναφερόμαστε στο φέροντα οργανισμό του μνημείου, συντήρηση εννοούμε τη συνεχή και μόνιμη φροντίδα για τη διατήρηση της φέρουσας ικανότητάς του.

Αναστήλωση

Αναστήλωση (anastelose) σημαίνει η ανόρθωση ερειπωμένου μνημείου με αυτοτελή αρχιτεκτονικά μέλη, δηλαδή η ανασύνθεσή του με τα αυθεντικά του αρχιτεκτονικά μέλη. Ο όρος αυτός χρησιμοποιείται κυρίως για τα μνημεία αρχαϊκών, κλασικών, ελληνοιστικών και ρωμαϊκών χρόνων και δεν σημαίνει – για τους ξένους ειδικούς – αποκατάσταση (restoration) μνημείων.

Αναπαλαίωση

Ο όρος αναπαλαίωση χρησιμοποιείται λανθασμένα, γιατί είναι η επαναφορά στην αρχική μορφή αφαιρώντας νεότερες προσθήκες, από τις οποίες μερικές ίσως να θεωρούνται κατάλληλες και να μην πρέπει να αφαιρεθούν. Ο όρος αυτός δεν αντιστοιχεί σε κανένα ξένο όρο και επινοήθηκε από τον Αν. Ορλάνδο για τις επεμβάσεις που έγιναν (από το 1959 - 1965) στην Καταπολιανή της Πάρου.

Μιμητισμός

Η λέξη μιμητισμός παλαιών ετοιμόρροπων κτιρίων (ή ιστορικών μορφών προκειμένου να ανεγερθούν κτίρια) έχει προ πολλού καταδικασθεί από τις Ευρωπαϊκές Χώρες σε οποιαδήποτε περίπτωση, ενώ ο όρος ανακατασκευή κτιρίων αφορά της προσθήκη νέων αρχιτεκτονικών μελών και νέων υλικών.

Αποκατάσταση μνημείων

Με τον όρο αποκατάσταση μνημείων εννοούμε το σύνολο των τεχνικοεπιστημονικών εργασιών, οι οποίες μας εγγυώνται, μέσα στο πλαίσιο μιας κριτικοαισθητικής μεθοδολογίας, την προσωρινή συνέχεια ενός έργου τέχνης. Είναι δηλαδή η συγκριτική αξιοποίηση της ιστορικότητας και της αισθητικής, με τον τελικό σκοπό να προστατευθεί τόσο το έργο τέχνης όσο και η ιστορική μαρτυρία.

Επίσης αποκατάσταση μνημείου ονομάζουμε οποιαδήποτε επέμβαση γίνεται σε αυτό, με στόχο την επαναφορά στην αρχική του κατάσταση και εφόσον κριθεί σκόπιμο και στην αρχική του χρήση. Η αποκατάσταση πρέπει να γίνεται, αφού προηγηθεί εμπειριστατωμένη μελέτη του μνημείου, με βάση τις αρχές της συντήρησης και με την ελάχιστη δυνατή θυσία της αισθητικής και ιστορικής του σημασίας.

Τα μνημεία, όπως και τα οικοδομικά σύνολα που παρουσιάζουν ιστορικό ή καλλιτεχνικό ενδιαφέρον, τα ιστορικά κέντρα, και οι ιστορικοί οικισμοί, λόγω του ιστορικού και καλλιτεχνικού τους χαρακτήρα, είναι έργα μοναδικά και ανεπανάληπτα. Παράλληλα αποτελούν μέγιστη σημασία κοινωνικά, οικονομικά και πολιτιστικά αγαθά, με δυνατότητα να προσφέρουν έσοδα και να συμβάλουν στην πολιτιστική και περιφερειακή ανάπτυξη της χώρας.

Η αλλοίωση των ιστορικών κέντρων οφείλεται στην λανθασμένη οικοδομική πολιτική και στην έλλειψη σωστής πολιτιστικής και περιφερειακής ανάπτυξης. Οι βιομηχανικές και τουριστικές εγκαταστάσεις που χαρακτηρίζουν τη σύγχρονη κοινωνία, πολλές φορές αλλοιώνουν καταστροφικά το φυσικό περιβάλλον και ιδιαίτερα τα τοπία ιδιαίτερου φυσικού κάλλους. Έτσι η έννοια της προστασίας είναι

αναγκαία όχι μόνο στα μνημεία ή στα έργα τέχνης, αλλά και στις αξίες του περιβάλλοντος. Για το λόγο αυτό χρειάζεται πολεοδομική αποκατάσταση ή ολοκληρωμένη προστασία.

do.co.mo.mo.

Διεθνής ομάδα εργασίας για την τεκμηρίωση και διατήρηση κτιρίων, τόπων και συνόλων του μοντέρνου κινήματος. Το do.co.mo.mo. είναι ένας διεθνής μη-κυβερνητικός οργανισμός που ιδρύθηκε το 1988 και σήμερα έχει 71 εθνικές ομάδες. Η Ελληνική ομάδα do.co.mo.mo. ιδρύθηκε το 1990.

